

Др Надежда Јовановић

ПРОГРЕСИВНА ШТАМПА СРБИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ РАТА И ФАШИЗМА ПРЕД ДРУГИ СВЕТСКИ РАТ (1933—1939)

Улози и значају прогресивне оријентације у српској штампи тридесетих година није на адекватан начин посвећивана пажња у нашој историографији, мада је штампа те оријентације снажно утицала на формирање јавног мњења, на расположење широких народних маса и била извор информација о свим важнијим догађајима у унутрашњем животу земље и о збивањима и процесима на међународној арени. После доласка Хитлера на власт у Немачкој опасност од фашистичке најезде и новог ратног пожара све је више узнемиравала демократску јавност и народне масе. Континуирана пропаганда о прекрајању мапе Европе и света, непоштовање међународних уговора, терористичке методе у борби против свега што представља прогрес, хуманост, демократију и слободу не само да су забрињавали све прогресивне људе у свету, него су изазивали на отпор и борбу против фашизма, његове идеологије и праксе. Забринутост због све агресивнијег наступања фашизма стално је присутна у написима и коментарима многих часописа и листова, пре свега, прогресивне оријентације. Заузимање антифашистичких ставова и разобличавање фашистичке идеологије и политичке доприносили су буђењу свести о томе да је фашизам главна опасност за демократију и мир, слободу и независност народа, да је против њега потребно ујединити све демократске снаге и пружити отпор његовим освајачким плановима. Под утицајем све већег заоштравања међународних односа, многи представници интелигенције устајали су у одбрану мира, за сузбијање фашистичке идеологије и терора. На челу антифашистичке борбе биле су комунистичке партије и њихова штампа, и напредни листови и часописи доприносили су разобличавању фашизма и његових освајачких планова, указивали на значај уједињавања снага демократије с револуционарним радничким покретом у Народни фронт, да би се спречили фашистичка агресија и ратно клање и да би се мирно решавали сви међународни сукоби и проблеми.

Југословенски прогресивно оријентисани интелектуалци нису остали по страни светског покрета за мир и против фашизма. Акцијама подршке међународног покрета за мир, против фашизма и рата, разобличавањем фашистичке идеологије и политике на страницама штампе, страственим позивима на уједињавање свих демократских снага у борби против реакционог режима у земљи и у супротстављању фашистичкој агресији споља и потчињавању земље Хитлеровим економским и политичким плановима, критиковањем владе и њене унутрашње и спољне политике, подршком Народног фронта у Француској и борбе шпан-

ског народа за слободу и демократски преобрањај земље, прогресивна мисао на страницама штампе доприносила је развијању народнофронтског покрета у Југославији и уједињавању свих прогресивних снага за борбу против реакционарног режима и националног потлачивања, за одбрану од фашистичке агресије.

У Југославији, већ од почетка двадесетих година, нарочито после успостављања фашистичког режима у Италији и у вези с њеним аспирацијама на Јадран, као и с појавом фашистичких организација у самој земљи и њиховом борбом против револуционарног радничког покрета, штампа Комунистичке партије, СКОЈ-а, револуционарних синдиката и поједини напредни листови и часописи стално су упозоравали на опасност од фашизма и избијања новог рата и позивали на борбу против овог агресивног покрета и нових ратних пожара.

Антифашистичка и антиратна усмереност прогресивне штампе појачала се почетком тридесетих година, посебно после доласка националсоцијалиста на власт у Немачкој. Од средине тридесетих година борба против новог империјалистичког рата постала је саставни део антифашистичке борбе, буђења свести народа и његових снага на отпор агресији и потчињавању фашизму. Осим штампе КПЈ, и напредна штампа је била у првим редовима те борбе, а њена гласила су постала активан борац и израз тежњи и захтева најпрогресивнијег дела интелигенције, која је изјављивала не само интерес радничке класе и револуционарног покрета него и целокупног народа.

Пошто је Комунистичка партија у Југославији била забрањена и пошто је деловала у дубокој илегалности, глас прогресивних представника интелигенције већ у првим годинама после успостављања диктаторског режима краља Александра, 6. јануара 1929. године, био је израз демократских расположења и противљења реакцији и гушењу слободе мисли и речи. На почетку спорадично, а после погибије краља Александра у Марсељу, октобра 1934, у условима бујања опозиционог антирежимског покрета грађанских странака, јачања радничког покрета и све виднијег деловања КПЈ у политичком животу земље — гласније и организованије, прогресивна штампа иступа као активан чинилац у борби за мир, против фашизма, за демократски преобрањај Југославије. Мирослав Крљена, Аугуст Цесарец, Веселин Маслеша, Огњен Прица, Јован Поповић, др Војислав Вучковић, Павле Бихаљи, Ђорђе Јовановић, Иво Лола Рибар и други истакнути југословенски и српски публицисти, књижевници, писци и јавни радници представљали су онај део интелигенције који је пером и политичком активношћу пружао отпор реакцији, борио се за демократију, ширио марксистичке идеје у масама, проповедао уједињење снага напредне интелигенције са револуционарним радничким покретом и стварање Народног фронта слободе.

У Југославији,^{Х)} према томе и у Србији, јавна гласила су заступала позиције разних политичких група и друштвених снага, зависно од тога чије су интересе заступала и чију су идеологију прокламовала на својим страницама. Веома је широка лепеза погледа, ставова, идеолошких праваца који су нашли свој одраз на страницама листова и часописа, од владиних, националистичких, либерално-демократских до комунистичких, антифашистичких и гласила блиских ставовима КПЈ. Режимска штампа, потпомогнута финансијски од владајућих кругова, заступала је званичну политику тих кругова, славећи режим и подржавајући његову унутрашњу и спољну политику. Штампа блиска режиму, чији су протагонисти били представници реакционарних и профашисти-

чних група и кругова, јавно је пропагирала фашистичку идеологију и методе борбе против револуционарног радничког покрета и Комунистичке партије и продирања марксистичке идеологије. Она је дематошки иступала против парламентарног уређења и демократије, заступајући националистичку идеологију у решавању националног питања у Југославији и противећи се било каквом демократском решавању унутрашњег уређења земље; прокламовала је антисемитизам и ратоборност, по узору на немачки фашизам. Штампана опозиционих грађанских странака, са либералних, грађанско-демократских позиција, оцењивала је и коментарисала процесе и догађаје у унутрашњој и спољној политици. На спољном плану, углавном се залагала за јачање Мале Антанте, полажући све наде у Француску, Енглеску и Чехословачку и у њихово јачање, тражећи излаз из међународних заплета и сукоба. Под утицајем све већег заоштравања међународних односа и све веће опасности од фашизма и рата, многи листови либералне буржоазије напуштали су пацифизам и дефетизам и прелазили на позиције активне борбе против фашизма и рата, подржавајући међународну демократију у тој борби. Главни представник радничке штампе у Србији за време диктаторског режима био је орган обласне организације УРС-ових реформистичких синдиката, београдски лист »Радничке новине«. Мада се у низу расправа и чланака о међународним односима став листа није много разликовао од ставова либералне штампе, током времена, нарочито од средине 30-их година, антифашистична оријентација листа је јачала, доносио је чланке о Народном фронту у Француској, бранио је борбу шпанског народа против фашистичке агресије, све чешће је критиковао режимске синдикате и профашистичке, посебно љотићевске, организације и њихову антирадничку политику. Под утицајем комуниста, који су 1938. ушли и у Редакцију листа, »Радничке новине« су све до 1939. године заузимале борбени став према опасности од фашистичке агресије и доприносиле разјашњавању многих међународних проблема. Са заоштравањем односа између КПЈ и социјалиста, посебно после закључења совјетско-немачког пакта о ненападању, а затим и избијања совјетско-финског рата, мења се оријентација листа, који поново све више испољава антикомунистички и антисовјетски став, а ограничава се на коментарисање међународних односа, не објашњавајући никакв значај све већег заоштравања тих односа за радничку класу и судбину земље.

Доследно против фашизма и рата иступала је једино илегална и легална штампа Комунистичке партије Југославије. Њен централни орган, »Пролетер«, и теоријски часопис »Класна борба«, на својим страницама су разобличавали класну суштину фашизма, његову социјалну демагогију, агресивност и ратоборност. Истовремено, комунистичка штампа видела је у Совјетском Савезу ослонац у решавању међународних проблема и супротстављању фашизму, у његовом јачању као социјалистичке земље и његовој улози у међународним односима.

Велику пажњу комунистичка партија је поклањала и унутрашњим политичким, социјалним, националним и економским проблемима Југославије, критиковала је реакционарни курс владе, нудила решења за унутрашње преуређење и демократски преображај земље. Она је отворено разобличавала спољну политику владе и њено све веће приближавање фашистичкој Немачкој. Посебну улогу је одиграла у разобличавању фашистичке идеологије и деловања профашистичких организација у земљи. Не само да је покретала своја легална гласила, Партија је од

средине тридесетих година преко својих представника у низу грађанских, књижевних, друштвених и политичких листова и часописа вршила јак утицај на њихову оријентацију, па су многи од њих са позиција КПЈ осветљавали проблеме друштвено-политичког и економског развоја земље и међународних односа.

Органи антифашистичке и демократске прогресивне штампе, у којима су сарађивали чланови КПЈ или њени једномишљеници и следбеници, као и најбољи представници интелигенције, били су ангажовани и активни у објашњавању суштине главних збивања у земљи и иностранству, анализирали узроке појава и догађаја и њихове последице, пратили с узнемиренешћу јачање фашизма и ратне припреме. Они су осуђивали реакцију, агресију и заостравање међународне ситуације, указујући на то како да се спрече рат и фашизам. За ту штампу рат и фашизам су били синоними реакције, рушења демократије и мира, угњетавања и ране дискриминације, сила која угрожава достигнућа науке и културе и прогреса уопште.

У Србији (у овом раду реч је о штампи која је излазила на територији данашње СР Србије без покрајина), листови и часописи прогресивне штампе изражавали су антиратна расположења и слободољубље широких народних слојева. Због сталних прогона и гушења од стране полиције и других органа власти у Србији, илегална штампа КПЈ, мада покретана и у условима дубоке илегалне већ 1932 — 1934. (децембра 1932. године покренут је лист «Ударник», фебруара 1933. «Лењинист», априла исте године лист «Искра», јула «Борбени студент», јануара 1934. орган Обласног комитета КПЈ за Србију «Комунист», маја исте године орган Обласног комитета СКОЈ-а за Србију «Млади комунист»), после неколико бројева је престајала да постоји због провале и хапшења њених издавача и покретача. Тако је ова штампа покренута тек 1940. године (нада је почео излазити орган ПК КПЈ Србије «Глас радног народа»). Стога је КПЈ велику пажњу поклањала покретању и излажењу легалних листова и часописа, њиховој подршци, раду комуниста и симпатизера Партије из редова књижевника и публициста у њиховим редакцијама. Нарочито средином 30-их година ови листови иступају против рата и фашизма, полажући све наде у одржање мира и равнотеже у Европи, у јачање свестраних односа с демократским државама, пре свега са Француском, Енглеском и Чехословачком, и иступајући против оријентације на хитлеровску Немачку. Упоредо са напорима КПЈ на стварању широког антифашистичког фронта слободе, уједињавања свих демократских снага у борби против фашизма и рата и за демократски преобрањај земље одвијао се процес зближавања демократске јавности и КПЈ. То је нашло одраза и на страницама штампе, која је утицала на расположење широких маса, усмеравала демократске снаге на активно учешће у акцијама међународне демократије на уједињавању свих снага на спречавању новог империјалистичког рата и онемогућавању фашистичке агресије и прекрајања мапе Европе и света.

Мада малобројна, често оптерећена финансијским недаћама, подвргнута строгој цензури и забранама, прогресивна штампа у Србији, благодарећи подршци и активной сарадњи напредних интелектуалаца и чланова КПЈ, као и млађег интелектуалног кадра, у условима све већег заостравања међународних односа и све безочније фашистичке агресије и гажења међународних уговора, борила се против реакционарног курса режима а за демократизацију друштвено-политичког живота земље, као и за слободу и независност своје земље и других држава,

које су постајале мета фашистичке агресије, за очување мира и спречавања рата.

У немогућности да свестрано и темељито осветлимо целокупну проблематику и да оценимо све листове и часописе прогресивног карактера, који су у Србији излазили током скоро десетогодишњег периода до избијања другог светског рата, а имајући у виду да антифашистичка и антиратна проблематика има низ различитих аспената како спољнополитичног тано и унутрашњеполитичног садржаја, у овом раду је основна пажња посвећена осветљењу односа значајнијих листова и часописа прогресивне оријентације у Србији према фашизму и његовој агресивној политици, проблему Народног фронта, питању грађанског рата у Шпанији, агресији фашистичке Италије у Абисинији и Јапана у Кини, као и другим значајнијим међународним проблемима и напорима за очување мира.

1. Антифашистичке акције југословенских интелектуалаца и прогресивне штампе у Србији 1932—1934. године

Од првих дана успостављања диктаторског режима у Југославији, борбу против реакције и терора, за политичке слободе, против ратних припрема, најдоследније је водила КПЈ, која је своју приврженост идеји социјалног и националног ослобођења потврђивала и радом у тешким илегалним условима, својим лецима и штампом. Упркос свим забранама и прогонима, Партија у годинама диктатуре успевала је да штампа, и касније преноси у земљу, централни орган „Пролетер“ и теоријски часопис КПЈ „Класна борба“, као и друга издања. У својој револуционарној делатности и публицистици комунисти су посвећивали велику пажњу проблему рата и антиратне борбе, као и антифашистичкој борби, разобличавајући империјалистичку политику великих држава, реакционарну унутрашњу и спољну политику режима диктатуре. Њихова штампа упозоравала је на опасност коју фашизам представља за народе Југославије, упућујући комунисте да се боре и против домаћег фашизма. Поводом Међународног дана борбе против рата 1. августа 1931. године, КПЈ је на страницама „Пролетера“ позивала на борбу против припрема новог империјалистичког рата и за заштиту СССР-а.¹ У „Пролетеру“ су објављивани чланци и материјали о рату у Кини и окупацији Манџурије од империјалистичког Јапана, разобличавана је антисовјетска политика Јапана, чија је агресија против кинеског народа имала и циљ да се припреми за рат против СССР-а.² Партија је позвала радничку класу на борбу против рата.³ Мада ови текстови и позиви нису могли да допру до широких маса, они су одражавали позицију комуниста и сведочили о њиховој решености да стану на чело револуционарне и антифашистичке борбе.

Прогресивна интелигенција налазила је могућности и начина да се супротставља режиму реакције и мрачњаштва и да учествује у акцијама међународне демократије против рата и фашизма. Једну од акција југословенске прогресивне интелигенције, усмерених против фашистичке идеологије и за одбрану слободе мишљења представљао је „Апел свим јавним радницима“, објављен априла 1932. у загребачком часопису „Књижевник“, потписан од 150 јавних и културних радника. Апел је написан поводом кампање књижевника Милоша Црњанског против стране литературе у издању библиотеке „Нова литература“ (НОЛИТ) и њеног уредника Павла Бихаљија, као и против уредништва

часописа „Српски књижевни гласник“. Реч је о преводима и штампању дела Ернста Толера, Лудвига Рена, Максима Горног, Б. Травена и других писаца. Библиотека НОЛИТ-а и часопис „Нова литература“, децембра 1928 — јануара 1929. године, представљали су легалну трибину револуционарног покрета и средиште прогресивних писаца, међу њима и чланова КПЈ. Око тих издања окупљали су се представници демократске интелигенције, међу њима, поред уредника Павла Бихаљића, активни сарадници: Ото Бихаљи, Отокар Кершовани, Веселин Маслеша, Наташа Јеремић, Мила Димић, Велибор Глигорић и многи други. Бранећи концепцију НОЛИТ-ове библиотеке, прогресивни југословенски интелектуалци, у Апелу се залажу за достојанство књижевног позива и против фашистичких метода у расправи о култури и уметности. Међу потписницима овог документа су имена научника и књижевника из Србије: др Милоша Ђурића, професора Београдског универзитета, писаца и публициста Десанке Максимовић, Јована Поповића, Вељна Петровића, Велибора Глигорића, млађих писаца и студената Николе Лопичића, Стефана Митровића, Милована Ђиласа.⁴

Друга акција прогресивне интелигенције била је организована августа 1932. у вези с Међународним конгресом против империјалистичког рата у Амстердаму. Двадесетог августа 1932. године, 87 југословенских интелектуалаца послали су писмо прено Ромена Ролана Припремном комитету антиратног конгреса у Амстердаму.⁵ У писму су писали: „Потписани интелектуални радници Југославије — сећају се грозота прошлог рата, једанаест милиона недужних жртава и уништења материјалних добара, уједињени у једној мисли и желећи да се у будућности онемогући сваки рат међу народима — поздрављају најтоплије акцију вашу и Комитета, сматрајући сваки успех Конгреса, који сте ви организовали и поменути Комитет, као пут једном бољем друштву.“ Међу потписницима и овог документа су имена: Десанке Максимовић, Велибора Глигорића, Јована Поповића, публицисте Драгомира Исановића, књижевника Добрице Џесарића.⁶ Ово писмо је било објављено у низу књижевних часописа и у једном од најчитанијих листова у Србији, београдској „Политици“.⁷

Овим двома акцијама придружио се протест југословенских интелектуалаца против агресије фашистичке Италије на јадранску обалу. У часопису „Нова Европа“ 26. септембра 1932. био је објављен одговор јавних радника, књижевника и уметника на Мусолинијеву изјаву једном француском листу, у којој је, између осталог, изјавио да питање колонија није нерешиво, подразумевајући под тим колонијама и јадранско подручје Југославије. Изразивши жељу да пријатељство између Југославије и Италије буде трајно, потписници одговора шефу фашистичке италијанске владе изјашњавају се за мир, опште разоружање и одлучно устају у одбрану „југословенске заставе у Далмацији“, а против фашистичких аспирација на Јадран. Поред имена истакнутих југословенских вајара и писаца, као и јавних радника Владимира Назора, Ивана Мештровића, Томе Росандића, Отона Жупанчића, др Иве Политеа, тај документ потписао је и српски комедиограф и писац Бранислав Нушић.⁸

Били су то изрази антифашистичког расположења прогресивне интелигенције, која у условима диктатуре није могла прећутно да прати јачање фашистичких аспирација и продор фашистичке идеологије у Југославију.

Долазак Хитлера на власт у Немачкој, јануара 1933. године, његова антикомунистична и антидемократска политика, расизам, прогони, најбољих представника немачке демократске интелигенције, агресивност и унурбано наоружавање Немачке — изазвали су осуду прогресивне штампе у Србији, чији се глас прикључио штампи Комунистичке партије. Демократски представници напредне интелигенције одмах су приступили раскринкавању фашизма и његове агресивности, указујући на то да је Хитлер представник најреакционарних снага и да има подршку немачке империјалистичке буржоазије.

Подстрек антифашистичкој пропаганди у демократској напредној штампи давала је Комунистичка партија, која је у свом органу „Пролетер“ стално и доследно износила ставове о империјалистичком карактеру ратова, разобличавању намере и политику фашистичких држава и позивајући народе Југославије на борбу против фашизма и рата. На страницама централног органа КПЈ, поред разобличавања фашизма, проблем ратне опасности био је један од најактуелнијих током 1933 — 1934. године, па и касније.⁹

У уводнику „Пролетера“, под насловом „За заједничку борбу против фашизма“, априла 1933, долазак Хитлера на власт у Немачкој и јачање фашизма у другим земљама оцењени су као одлука буржоазије да преко хиљада лешева понуша да извуче из кризе поредак на штету радника. Радничка класа се позива на борбу против фашизма, реакције и диктаторског режима у Југославији, за спречавање новог империјалистичког рата.¹⁰ Долазак нациста на власт, прогони комуниста, терор у Немачкој окарактерисани су као „огромно повећање опасности империјалистичког рата“.¹¹ У теоријском часопису КПЈ „Класна борба“, у броју 19—20, за мај-јун 1933. године, објављен је чланак Фрица Хекерта, члана Извршног комитета Комунистичке интернационале и члана ЦК КП Немачке, „Шта се догађа у Немачкој?“ у коме он разматра и оцењује узроне доласка Хитлера на власт у Немачкој, перспективе даљег развоја земље и политику КП Немачке, упознавајући комунисте са ставовима КП Немачке о догађајима у њиховој земљи. Оцењујући паљевину Рајхстага као провокацију, КПЈ је позивала раднике на борбу за ослобођење Димитрова и његових другова, чији су животи били у опасности.¹²

Тоном 1934. и до средине 1935. године, у Србији је излазио орган Обласног комитета КПЈ за Србију „Комунист“.¹³ Већ у првом броју од 1. јануара 1934. године, оцењују се демонстрације студената Београдског универзитета, 23. децембра 1933. године пред немачким посланством, као „револт према насиљу које над поштеним радним народом врши крвави фашистички режим Хитлера“. У троброју 6-7-8, за јун-август 1934, поводом двадесетогодишњице првог светског рата, у чланку „Светски империјалистички рат је на прагу“, разматрају се узроци ратова и разобличава агресивност јапанског и немачког фашизма као потпаљивача новог рата и истиче да њих потпоману енглески империјалисти. Радници и сељаци се позивају у заједнички антиратни фронт, под вођством КПЈ, ради спречавања братоубилачког рата. У истом троброју се осуђују терор у Немачкој и покушаји припајања Аустрије фашистичној Немачкој. У првом броју листа (јануар) за 1935. годину иступа се у одбрану Телмана.

Орган реформистичких синдиката „Радничке новине“, од доласка Хитлера на власт у Немачкој, скоро у сваком броју, у редакцијским чланцима, у рубрици „Међународни преглед“, освртима и појединим

чланцима водећих социјалиста (др Живна Топаловића, Сретена Јаншића, Јове Јакшића, Михајла Рајновића, Милорада Белића и др.) писао је о италијанском и немачком фашизму, о његовом ревизионизму, као и о ревизионистичким тежњама суседне Аустрије и Мађарске. У редакцијском чланку „Велики се свађају“, 13. јануара 1933, фашистичка Италија се назива челником ревизионистичке анције. Победу Хитлера у Немачкој, лист посматра с позиција шта та победа значи за социјалну демократију у тој земљи, па закључује да је она постигнута на рачун социјалне демократије и јединства радничког покрета. Истовремено, бранећи социјалдемократију, лист напада Коминтерну и немачке комунисте као главне кривце за победу фашизма, као факторе који су омогућили Хитлеру да дође на власт, јер су својом борбом против социјалдемократије ослабили антихитлеровске снаге у Немачкој.¹⁴ Борба социјалиста прено „Радничких новина“ против рата и опасности од Хитлерове Немачке од маја 1933. испреплиће се са борбом против КПЈ и Коминтерне.¹⁵ И сам систем у Немачкој се сматрао као коришћење искуства не само фашистичке Италије него и метода социјалистичке изградње у СССР-у.¹⁶ Дисонантно од ове антикомунистичке усмерености звучао је чланак Сретена Јаншића „Фашизам као контрареволуција“, објављен у „Радничким новинама“ 7. априла 1933. године. У чланку се истиче да је фашизам антисоцијалистички и антираднички покрет и систем, разобличава се његова социјална и национална демагогија. „Фашизам је — писао је аутор — концентрација свих снага капиталистичног друштва за његову последњу одбрану. Фашизам је уједињење буржоазије, феудализма и милитаризма. Фашизам је враћање тока друштвеног развитка на траг. Фашизам је контрареволуција.“ У својој анализи фашизма, Јаншић се приближава оценама датим у комунистичкој штампи, пишући да је он „највећи и најогорченији непријатељ радничке класе, њена опстанка, њене будућности, њених идеала“, да је „непријатељ слобода, непријатељ демократије, непријатељ сваног напретка“ и закључује да радничка класа мора да супростави фашизму уједињени покрет и своју одлучну борбу.

Долазак Хитлера на власт у Немачкој и догађаји који су следили осветљавани су и на страницама целокупне југословенске штампе. У Србији, међународна ситуација, јачање фашизма и његова победа у Немачкој добили су највише места у београдској „Политици“, најтиражнијем и најчитанијем листу. Дописник „Политике“ из Берлина, Предраг Милојевић, обавештавао је јавност о потезима хитлеровских националсоцијалиста, о паљевини Рајхстага, судском процесу Георгију Димитрову и друговима, о терору против комуниста и напредних интелектуалаца и Јевреја. У истом листу, један од бољих познавалаца међународних односа и прилика, Живојин Балугџић, у низу опширних чланана, анализирао је Хитлерове потезе и политику углавном са становишта међународног права, стављајући акценат у критици режима у Немачкој на његов антипарламентаризам.

И у „Српском књижевном гласнику“, часопису за књижевност и литературу, током фебруара - марта 1933. године, у рубрици „Политички преглед“, објављени су текстови о ступању Хитлера на власт у Немачкој. Аутор већине текстова те рубрине, један од водећих политичара у Србији, писац „Дипломатске историје Србије“ и шеф Савеза земљорадника Србије, Јован М. Јовановић, писао је: „Хитлер се игра Немцима, народом; он га меси окреће како хоће. Он узбуњује против

оних који су изгубили рат, он проклиње раније вође, који су земљу предали у руке капиталиста и Јевреја, и народ прима и дави где кога може.“ О терору у Немачкој писао је да се врши „са хладнокрвношћу обичних злочина са предумишљајем“. Чланак се завршавао упозорењем да је демократија у опасности.¹⁷ У том часопису објављени су чланци о повезаности немачког и италијанског фашизма и о наоружавању Немачке.¹⁸ Велику узнемиреност у југословенској штампи је изазвао излазак Немачке из Друштва народа и напуштање Конференције за разоружање у Женеви, 16. октобра 1933. године. Тај ант фашистичке Немачке показао је свету да Хитлер не само да неће међународну сарадњу него да је против контроле наоружања, упркос његовим изјавама мирољубивог карактера и окривљавању других за потезе који су водили стварању ратне психозе. Оцењујући тај Хитлеров корак, Јован Јовановић — Пижон, главни коментатор спољнополитичких догађаја у „Српском књижевном гласнику“, у чланку „Кључ за мир“, писао је да је напуштање Друштва народа узнемирило цео свет, јер је „садашњи режим у Немачкој сав у ренесансу култа рата, у једном лудилу које изгледа и крвожедно“, а ратоборна психоза „не може да се не прекебрегава“. И даље: „Данашња ситуација у Европи личи доста на ситуацију пред последњи европски рат. У неким земљама поново оживљава милитаризам. Многе земље се наоружавају више но што треба, те та чињеница повећава узнемиреност, неповерење, страх међу народима.“¹⁹ Осуђујући напуштање Конференције за разоружање, јер је у том кораку Немачке²⁰ осетио непосредну опасност за мир у Европи, орган социјалиста, „Радничке новине“, у чланку „Социјалистичка политика разоружања и мир“, у броју од 1. децембра 1933. писао је: „Немачко наоружање које се сада још може ефикасно спречити без рата, само ако Енглеска и Француска томе јединствено стану на пут, моћи ће се доцније, када Немачка буде јаче наоружана, спречити једино ратним средствима.“ Споразум између те две земље „Радничке новине“ су сматрале једином одбраном од искоришћавања супротности међу демократским западним силама од стране немачког и италијанског фашизма. Лист је осуђивао и иступање Италије из Друштва народа као ант који поштрава ратну опасност и зближава две фашистичке државе (Италију и Немачку).²¹ Оцењујући међународну ситуацију крајем 1933. године, идеолог реформизма у Србији др Живко Топаловић, победу контрареволуције у Средњој Европи окарактерисао је у свом предавању о Друштву народа као ревизионистичку, антидемократску и националистичку, уперену против Друштва народа, слободе малих народа и међународне сарадње. Он се заложиио за забрану наоружања Немачке, против компромиса с њом, а за закључивање конвенције о ограничењу наоружања и међународној контроли над наоружањем, видећи у Друштву народа главну препрену ратној опасности.²²

С друге стране, Хитлерово напуштање Друштва народа појачало је настојања за зближењем између Француске и Чехословачке, као и других чланица Мале Антанте с једне стране, и Совјетског Савеза, с друге. То се одразило у француско-совјетским и чехословачко-совјетским преговорима и у акцији за обнављање односа и признање СССР-а од стране Мале Антанте 1933. и током 1934. године.

У регулисању односа са Совјетским Савезом државе Мале Антанте виделе су могућност учвршћења својих позиција према Хитлеровој Немачкој и фашистичкој Италији, као и према ревизионистичким

тежњама. Они су 4. јула 1933. потписали конвенцију о дефиницији агресора, коју је на Лондонској привредној конференцији предложио представник СССР-а, што је било једно од првих јавних признања позитивне улоге ове социјалистичке државе на међународној сцени.

Напори државника и дипломата земаља Мале Антанте, пре свега Француске и Чехословачке, као и совјетске дипломатије, довешће до зближавања и регулисања узајамних односа и до склапања низа уговора о ненападању и о савезу. Током 1934. године у српској штампи све чешће су се чули гласови подршке спољној политици Совјетског Савеза и критике југословенске владе, која, за разлику од других земаља Мале Антанте, није ништа предузимала да би се регулисали односи са СССР и да би се признала та земља. Позитиван став Француске и Чехословачке према политици Совјетског Савеза, која се у међународним организацијама веома брзо показала као мирољубива и усмерена на одржање статуса кво у Европи и на подршку демократских влада тих земаља у њиховим напорима на претварању Мале Антанте у организацију мира и одбране од Хитлерових аспирација и италијанских претензија на Балкану, утицао је на писање штампе. Тако је на Женевској конференцији за разоружање Литвинов, у име совјетске владе, изразио жељу за политичном сарадњом са Француском и њеним савезницима, а почетком јуна 1934. године изнео став да ће СССР пружити подршку државама Мале Антанте у борби против диктатура, у решавању питања рестаурације Хабзбурга и аншлуса и немешања великих сила у балканске проблеме. Ову позицију оценио је позитивно др Милан Ћ. Милојевић, уредник органа Демократске странке, часописа „Живот и рад“, у чланку „Француска и Русија у служби мира. Мала Антанта“. Он се посебно осврнуо на предлог Литвинова, изнет на Конференцији за разоружање у Женеви, да Друштво народа постане стални орган за очување мира и контролу наоружавања. „Идеја је смела — пише Милојевић — као и већина оних идеја које долазе из Москве“, предлог Литвинова „свануо у знатној мери подржава стремљења свију земаља, које са не мање прегалаштва настојавају на одржавању европског и светског мира“. Аутор наглашава да се Совјетски Савез повезује са Француском и земљама Мале Антанте у напорима за одржавање мира и стварање одбрамбеног блока.²⁷

У београдској „Политици“, током јуна 1934. године, Живојин Балугић је у низу уводника разматрао позицију СССР-а на Конференцији за разоружање у Женеви и коментарисао став Литвинова, министра иностраних послова Совјетског Савеза. Јован Јовановић, у „Српском књижевном гласнику“, сматрао је говор Литвинова на Конференцији за разоружање за „један значајан договор о самој судбини Конференције“, а став совјетског представника — да се Конференција претвори у стални орган за разоружање — за акт „који је спречио да се не разбије на комаде један посао на коме се радило још од 1929. у Женеви“, предлажући претварање те Конференције у стални орган мира као превентивну меру против оружаних сукоба међу државама.²⁴ И „Радничке новине“, у notiци „Руска политика на Конференцији за разоружање“ у броју 23, од 8. јуна 1934, осврнуле су се на Литвиновљев став и предлог да се та конференција претвори у стални орган мира. У том предлогу реформистички орган види, пре свега, тежњу да Совјетски Савез обезбеди своје границе од немачке експанзије и да се очувају границе створене мирним договорима. Признаје се да је

овај предлог совјетског комесара за иностране послове „углавном управљен противу фашистичних држава, а нарочито противу Немачке“ и да представља „понуду Француској“ да склопи савез са Совјетским Савезом.

Поводом пријема СССР-а у Друштво народа, септембра 1934. године, „Српски књижевни гласник“, у чланку „Пријем Русије у Друштво народа“, у броју од 1. октобра 1934, Јована Јовановића је писао да се Совјетска Русија „не одричући се својих партијских принципа, нашла с великим „конзервативним и капиталистичким“ државама Западне Европе на истом фронту за одбрану светског мира. Видећи у томе заслугу пре свега Француске и њених државника, Милојевић, кога не бисмо могли убројити у пријатеље Совјетског Савеза, подздрављао је приступање СССР-а Друштву народа „као добар предзнак за бржи рад на консолидовању прилика кано на нашем тако и на осталим континентима света“.²⁵

Признање Совјетског Савеза од стране Румуније и Чехословачке, 9. јуна 1934. године, ступање СССР-а у Друштво народа, септембра исте године, и потписивање Споразума о узајамној помоћи између СССР-а и Француске, 2. маја 1935, а после две недеље сличног споразума са Чехословачком, били су следеће етапе у сређивању политичких односа међу државама Мале Антанте и СССР-а.

Само Југославија није пристајала на регулисање односа и признавање Совјетског Савеза, што је изазивало реакцију прогресивне јавности и њен веома критичан став према влади Б. Јевтића, а затим М. Стојадиновића. О томе налазимо доказа у оценама које је у „Српском књижевном гласнику“ дао Јован Јовановић. Поводом успеха спољно-политичких потеза совјетске владе и њене активне антиратне позиције, он је писао да је само Југославија међу оним малобројним државама „која не жели да види совјетског представника код себе“.²⁶ Исти коментатор оценио је активности совјетске дипломатије као настојање да се обезбеди мир, да учини све „да очува садање стање и обезбеди мир у читавом свету, нарочито у Европи“, и зато је Совјетски Савез у Лиги народа и учесник у свим комбинацијама за организацију мира.²⁷

Октобра 1933. године, после деветомесечног прекида, у месечнику за књижевност, уметност и културу „Стожер“, чији је уредник био Драгутин Милић, а око кога су се окупљали прогресивни писци и други културни радници, појављује се низ написа са осудом империјалистичке политике Јапана, Немачке и Италије. У часопису су објављивани текстови Ернста Толера, А. Куреле, Максима Горног, Луја Арагона, Теодора Драјзера, Иље Еренбурга и других антифашиста и совјетских писаца. О антифашистичком карактеру часописа сведочи низ чланана. У чланку Л. Мађара „Нови Нојев ковчег“ пише да победа фашизма у Немачкој потпуно јасно, поставља питање „демократија или диктатура“, јер фашизам „разбуктава националистичке и шовинистичке страсти“, а нови империјалистички рат се приближава „гигантским корацима“ и мир се налази „у једном врењу пред рат“.²⁸ Још одлучније антиратно расположење изразио је уредник часописа Драгутин Милић у чланку „Ревизионисти хоће рат“, поводом убиства Луја Бартуа и краља Александра у Марсељу, октобра 1934. године. Уназавши на то да се тим убиством ишло на изазивање новог светског рата, аутор чланка окривљује фашистичке државе као потпаљиваче рата, које подржавају „црна интернационала и фабриканти ратног орунја“, и позива све државе и инсти-

туције „којима је стало да одрже мир у Европи“, да организују акције за отилањање ратне опасности.²⁹

Антифашистичку позицију је заузимао и „Наш лист“ који је излазио у Пожаревцу од 1933. године. Током 1934. године скоро у сваком броју овог листа објављивани су текстови са критиком фашистичких метода управљања, државног корпоративног система у Италији, с упозоравањем на опасност од наоружавања. У редакцијском чланку „Фашизам, радник и земљорадник“, с критиком фашистичког управљања, налазимо следећи закључак: „Напредак једног народа могућ је само у миру; фашистичке вође спремају своје народе на рат“, а њихове идеје су „само теорија блефа и злочиначких намера“.³⁰ У чланку „Наши односи са хитлеровском Немачком“ говори се о наоружавању те земље, посебно после Марсељског антентата, и закључује: „Ми желимо по свану цену мир, и треба сви слојеви наше државе то нарочито да истакну и према томе да се управљају, да не би пале у фаталне грешке, које ће нам се у врло блиској будућности осветити.“³¹ У часопису „Живот и рад“, у броју од 1. априла 1934, објављен је чланак др Милана Ђ. Милојевића „Спољна политика фашизма“. Аутор анализира акције мађарских и немачких фашиста, њихову узајамну повезаност, ревизионистичке тежње и агресивност у спољној политици.³² О појачаној акцији хитлероваца у суседној Аустрији, иступању фашиста у Енглеској, о реваншизму фашистичких држава током 1934. године стално се писало и на страницама „Политике“.

Прогресивни представници интелигенције су наставили борбу против преношења фашистичких метода у идејну сферу и културу на страницама часописа „Данас“, који је покренуо Мирослав Крлежа у Београду, јануара 1934. године. Међу сарадницима часописа били су комунисти: Аугуст Цесарец и Веселин Маслеша. Часопис је иступио с одбраном марксистичке идеологије, заступајући слободу стваралаштва. Он је критиковао ставове Црњанског, који је, крајем 1934. године, покренуо у Београду лист „Идеје“. Међу сарадницима овог листа били су реакционарни писци и аутори: Светислав Стефановић и Милован Поповић, будући идеолози хитлеризма у Србији. Како сам Црњански, тако и аутори низа „ударних“ текстова у листу иступили су против марксистичке идеологије, славили су националсоцијализам и национализам, окопивши се на комунистичку идеологију и утицај КПЈ на омладину.³³ У чланку „Хитлеризам код нас“ Аугуст Цесарец је осудио кампању коју је Црњански водио против НОЛИТ-а, нао и расистичке акције против инстрране литературе и марксизма, истовремено критикујући клерикалну штампу и део хрватске штампе која је изражавала симпатије с хитлеризмом, пре свега омладински лист „Наша груди“ и „Хрватску странку“, која је напала Мирослава Крлежу.³⁴ Цесарцу се прикључио и Мирослав Крлежа са критиком брошуре која је изашла у Загребу, 1934. године, под насловом „Комунизам или социјални национализам“. Лајтмотив те брошуре Крлежа види у пропаганди Хитлеровог националсоцијализма, због позива на бојот марксистичко-комунистичких књига, листова и издавача и окривљавања Крлеже и других прогресивних писаца да су „плаћеници Москве“, да издају дела комунистичких писаца и прено социјалне литературе протуррају у књижевност „чисто комунистичку пропаганду“.³⁵ На страницама часописа „Данас“ анализирани су и узроци појаве фашизма, његови корени. Поводом књига Конрада Хејдена „Рађање Трећег царства“ и Игнација Силонеа „Фашизам“, Ве-

селин Маслеша је дао марксистичку анализу фашизма, доказавши да је он дошао на власт уз помоћ финансијског капитала и генералштабова и да води борбу са целом радничком класом.³⁶ У већ наведеном чланку Аугуста Цесарца „Хитлеризам код нас“ разобличава се империјалистичка суштина фашизма с његовим национализмом агресије и изазивања ратова.³⁷

2. Против фашизма и рата 1935—1936. године

Појачан рад КПЈ у самој земљи на стварању Народног фронта и привлачењу на његову платформу свих демократских и антифашистичких снага, ради одбране од надирања фашизма и припрема новог светског рата, утицали су на расположење демократске јавности и њену оријентацију, што се одразило и на прогресивну штампу у Србији. Те године у тој области почело је да излази неколино нових листова, који су се налазили под непосредним утицајем КПЈ или су били покренути на њену иницијативу, док у низу других гласила долази до заузимања одређеније антифашистичке и антиратне позиције. У чланку „У борбу против унутрашњег и вањског фашизма“, објављеном у броју 1. „Пролетера“ јануара 1935, комунистима се налаже, као један од главних задатака, мобилизација, организовање и предвођење најширих народних маса у борби против фашизма и новог рата, против диктатуре, унутрашњег фашизма, а за стварање Народног фронта слободе. Током 1935. године, КПЈ је у својим гласилима износила ставове о свим крупним међународним догађајима. Посебну пажњу посветила је борби против империјалистичке политике фашистичких држава у Абисинији и на Далеком истоку.³⁸ Партија је позивала народ да устане у одбрану генералног секретара КП Немачке Ернста Телмана, да помогне шпанском народу у његовој борби за републику а против монархије; свесрдно је поздрављала победу Народног фронта у Француској, укључивала на поуке и значај народнофронтовске политике за Југославију и њене народе.³⁹ Основна пажња у прогресивној штампи у Србији током 1935. године поклања се агресивној политици фашистичких земаља Италије и Јапана и спољнополитичкој оријентацији хитлеровске Немачке, као главне опасности у припремама рата против Совјетског Савеза и других европских земаља. То је подразумевало и борбу против зближавања са Хитлеровом Немачком и осуду режима који је водио том зближавању.

Други проблем, који је био свестрано осветљен на страницама демократске и прогресивне штампе у Србији, био је проблем Народног фронта и његов значај у одбрани против фашизма и рата, посебно победа тог фронта у Француској и народнофронтовска политика француске владе. Још на Сплитском пленуму ЦК КПЈ, јуна 1935. године, том проблему је био посвећен специјални реферат члана Политичног бироа ЦК КПЈ Благоја Паровића, који је иницирао став и програм Партије о том питању. Најшири приказ на страницама партијске штампе, пре свега у „Пролетеру“, нашли су рад и закључци VII конгреса Комунистичке интернационале и говор Димитрова на њему.⁴⁰ Сем низа значајних партијских докумената и превођења и слања у земљу реферата Димитрова, Мануилског и других руководилаца Коминтерне, Партија је, новембра 1935. године, издала и посебну брошуру члана Политичног бироа ЦК КПЈ, Милана Горњића, „О VII конгресу Коминтерне и о тактици наше Партије“, као помоћ члановима КПЈ и активистима у проучавању и спровођењу у живот одлука конгреса.

Прено својих представника у редакцијама прогресивне штампе, Комунистичка партија је настојала да се што више популарише Народни фронт у Француској и Шпанији, да се објашњава широким народним масама његов значај за Југославију, и програм који би довео до друштвено-политичког преображаја југословенског друштва, до стварања одбрамбеног бедема против продирања фашизма и спречавања новог рата. Зато није случајно, а није ни неразумљиво, што је на страницама демократске штампе у Србији нашао своје место, проблем Народног фронта у Југославији и уједињавања свих демократских снага у њему, као и расправе и оцене о њему на збору Удружене опозиције у Крагујевцу, срцу Шумадије, као једној од најјачих манифестација Народног фронта у земљи.

Упоредо с осветљавањем народнофронтовске политике, прогресивна штампа у Србији, 1935. године, све већу пажњу посвећује успесима изградње социјализма у СССР-у и мирољубивој спољној политици те земље. Томе је увелико доприносило учешће комуниста — интелектуалаца у раду редакција листова и часописа, њихов утицај на физиономију појединих гласила и покретање нових листова не само у Београду него и у другим градовима Србије. Посебну улогу у томе играли су листови покренути на иницијативу КПЈ. Међу њима нарочити значај су имале „Недељне информативне новине“ („НИН“), које су почеле излазити у Београду, јануара 1935. године. Лист су уређивали др Војслав Вучковић и Светозар Поповић, а у уредништву је био и Јован Поповић.⁴ Вучковић, члан КПЈ, био је композитор, музиколог и активан друштвено-политички радник. Играо је истакнуту улогу у приближавању музичке уметности широким радничким масама, у развијању и неговању музичке критике. Светозар Поповић је такође био члан КПЈ, а Јован Поповић, један од најистакнутијих књижевника и критичара, био је близак Партији по својим политичким погледима. Ово Редакције „НИН“-а окупљали су се комунисти — публицисти и писци: Веселин Маслеша, инж. Никола Петровић, Радован Зоговић, Чедомир Миндеровић и други. Током 1935. године изашло је 26 бројева „НИН“-а, после чега је био обустављен због насипљења чланова, избацивања читавих страна, забрањивања појединих бројева од цензуре и материјалних тешкоћа. У сваком броју штампани су, поред других, и материјали о проблемима разоружања, о фашистичној агресији у Абисинији и Кини. Са позиција антифашизма и у народнофронтовском духу осветљавани су сви најважнији догађаји у свету и у Југославији. О фашистичкој политици Немачке и Италије објављено је више од четрдесет написа. У члану Веселина Маслеше „Биланс међународне политике у прошлој години“, објављеном у првом броју „НИН“-а јануара 1935, реч је о повећању војног буџета у империјалистичким земљама, о иступању Немачке и Јапана из Друштва народа и о претварању тих земаља у центар групације оних снага које су незадовољне поделом у свету и које припремају терен за њену промену у своју корист.

Акт Хитлерове владе од 16. марта 1935. године о општој војној обавези у Немачкој, којим се број војника повећао од 100.000 војника, одређених Версејским уговором о миру, на 600.000, значио је једнострано кршење оног става тог уговора који је ограничавао немачку војску и забрањивао Немачкој изградњу ратног ваздухопловства.

Овај Хитлеров потез изазвао је велику забринутост у свету, па и у Југославији. Часопис „Живот и рад“, у броју од 1. априла 1935, у члан-

ну свога уредника др Милана Ђ. Милојевића, одлуку немачке владе о увођењу опште војне обавезе окарактерисао је као безобзирно гажење Версајског уговора. „Немачка није хтела примити на себе никакву обавезу за колективно чување европског мира, већ се одлучила да прекрши својевољно све обавезе, које су ограничавале њено оружје, како би могла несметано и што брже да се војнички припреми и поново заузме у концерту европских сила став једне од најмоћнијих војничких држава“, писао је Милојевић у прегледу спољне политике.

Немачку одлуку су осудили, поред београдске „Политике“, и други листови и часописи. У томе је веома одлучан био часопис масонерије „Јавност“, који је, у 8. броју, од 16. марта 1935, одлуку о увођењу опште војне обавезе оценио као „ант на Версајски уговор“, једнострано и противправно присвајање права која су Немачкој одузета тим уговором.⁴² Исти часопис је тај Хитлеров акт означио као први потез у тежњи да Немачка присаједини Аустрију и оствари аншлус. „Садашња слабост великих сила — писао је часопис — представља силу Немачке; над Немачка сама буде јака, питање је да ли ће велике силе моћи да је држе у границама.“⁴³

У страху од Немачке тражило се успостављање односа са Совјетским Савезом. То су учинили чак и представници либералне буржоазије, пре свега прозападне, у лицу масонерије, која није са симпатијама пратила јачање Совјетског савеза. Часопис „Јавност“, у броју од 20. јула 1935, иступио је са захтевом за успостављање односа са СССР-ом, видећи у регулисању тих односа корист за Југославију пре свега на економском пољу.⁴⁴

Оцену немачког акта о увођењу опште војне обавезе дао је и „НИН“. У броју од 24. марта 1935, у чланку „Место разоружања — наоружање“, разматра се припрема хитлеровске Немачке за рат, увођење војне опште обавезе. У броју од 30. марта, у чланку Веселина Маслеше „Стари пут нове Немачке“, показана је суштина немачког захтева за равноправношћу у наоружању с Енглеском и Француском. У чланку наже да је агресија Хитлерове Немачке усмерена у правцу истока, тј. Русије, а на том путу мора да се освоји Пољска и на југу Балкан. „Од свег стваралаштва нове Немачке — пише Маслеша — остао је проширен »Drang nach Osten«. Хитлер није нашао друго решење до освајања. И он се полако и отворено спрема за велики напад чији ће час он да изабере.“ Иста мисао је садржана и у другом Маслешином чланку под насловом „Прави смисао разговора у Берлину и Москви“. Он пише да спољнополитички програм националсоцијалиста значи инаугурисање „једне агресивне политике према Совјетској Русији“, која, наспрот агресији, од 1917. године „непрестано инсистира на разоружању и обезбеђењу светског мира“, која је активна у јачању Друштва народа, омогућавању стварања балканског споразума и зближења с Енглеском ради обезбеђења светског мира и несметаног развоја социјализма. Према писању листа, совјетска спољна политика је мирољубива, а да су социјалнационалистичке мирољубиве изјаве „праћене музиком војничких маршева и неопрезним политичким захтевима да се Француска одрне свога савеза са Совјетском Русијом“. У истом броју се разобличава империјалистичка агресивна политика Јапана.⁴⁵ У чланку „Европско пролеће“ питање спречавања рата и одржања мира истиче се као „питање воље људи за миром, питање његовог организовања, његовог учвршћивања“.

Упозорава се на опасност територијалне експанзије Немачке, која тежи нарушавању равнотеже у Европи и решавању свог опстанка ратним методама. Чланак се завршава речима: „Такав рат, страшнији од свих досадашњих и по човечанство скупљи од свих, значио би рушење свих оних поносних основа хуманизма, слободе и културе на којима је провена и по саздано данашње друштво.“⁴⁶ У чланку „Биланс владавине немачког фашизма“ разматрају се антирадикалне методе хитлероваца, економска беда радничке класе у тој земљи;⁴⁷ у чланку „Трећи Рајх тражи колоније“ дата је анализа захтева Хитлеровог изасланика фон Рибентропа Енглеској у вези са афричким колонијама и повратком немачких колонијалних поседа.⁴⁸

Своју антифашистичну и антиратну усмереност показао је и београдски часопис за право и социологију „Правна мисао“, доносећи чланак др Николе Вуча, „Италијанско-абисински сукоб“. Циљеве агресије фашистичке Италије против обезоружног абисинског народа аутор види у тежњи за колонијама и повезивању Средоземља и Црвеног мора с Индијским океаном, Сирије с Етиопијом и Сомалијом. Разоткривајући политичке циљеве италијанског фашизма, др Никола Вучо истиче заплетеност међународних односа, ставове Енглеске, Француске и Немачке према сукобу Италије и Абисиније. Своја разматрања завршава питањем на које сам даје одговор: „Не значи ли италијанско-абисински сукоб почетак новог светског рата? Мир је недељив; данашње човечанство је узајамно испреплетано у својим интересима и тежњама. Најмање померање на једном сектору изазива померање на свима осталим секторима. Рат у Абисинији може да значи за данашњу Европу оно што је рат у Либији значио за Европу пред велики светски рат.“⁴⁹

И пожаревачки „Наш лист“ наставио је 1935. године своју антифашистичну и антиратну борбу, критикујући корпоративно фашистичко државно уређење и разобличавајући колонијалне захтеве немачког и јапанског империјализма. У чланку „Ко тражи рат?“ истиче се да рат захтевају фашистичке државе, помогнуте од других земаља, и тражи се успостављање веза са Совјетским Савезом.⁵⁰ У чланку „Противу фашизма“ упозорава се на формирање фашистичког покрета у Југославији. „Наш народ — пише аутор чланка — демократски је васпитан... Он треба да се организује. Он треба да покаже да фашистички режими не подносе словенске народе и да демократски дух још живи код нас. Нена једним заједничким народним фронтом и докаже да политична уцењивања, заплашивања и терора разних П.О.Ф.⁵¹ организација не може да има икаквог корена код нас. Противу фашизма и рата а за економски напредак — то нена му је парола.“⁵²

У чланку „Немачна спрема рат“, исти лист, у броју од 17. децембра 1935, иступила против усмеравања немачке агресије против Совјетског Савеза, а у чланку „Куда и како?“ подвлачи се да катастрофу који прети миру може спречити „једино радни народ и остале прогресивне силе, и то само онда ако су уједињене“ и залаже се за стварање антиратног покрета који би био у стању да спречи разбунтавање новог ратног пожара.⁵³ Овим захтевима и позивима се придружио и „Глас Ваљева“, у коме је један од водећих ваљевских комуниста др Милош Пантић 1935. године, у низу чланака о политичким правима жена, а пре свега учешћем у раду редакције, усмеравао лист на платформу Народног фронта и антифашизма. О томе сведочи чланак „Рат у Абисинији“ у броју од 13. октобра 1935, у коме се тврди да фашизам „не може дуго опстати

без рата“, а неуспех Италије у походу на Абисинију значио би пораз фашизма у целом свету. Лист позива све народне антифашистичке елементе да врше притисак на своје владе и на Друштво народа да предузму мере ради онемогућавања нападача, пре свега Италије. „То захтевају интереси мира, то захтева хуманост и симпатије према слабој незаштићеној Абисинији“ — каже се у чланку. Поред тога, упозорава се да и Немачка само чека zgodnu прилику да присаједини Аустрију, и да је Совјетски Савез једина од великих сила „за коју се заиста може рећи да нема никаквих својих интереса у сукобу Италија — Абисинија“.

Антифашистички правац имао је и часопис „Наше доба“ покренут у Београду јануара 1935. године. На његовим страницама су објављивани текстови с антиратном и антифашистичком проблематиком.⁵⁴ Крајем 1935. године у Београду је почео да излази недељни лист за политику, економину и друштвена питања — „Народна воља“, чији је власник и уредник био др Драгомир Исаковић. Већ у првом броју „Народне воље“, 30. новембра 1935, Драгомир Исаковић, у чланку „Наша реч“, пише да у данашњем животу држава постоје само две алтернативе — мир или рат. Око једне „ствара се фронт међународне солидарности и прогреса“, а оно друге — фашизма окупљају се снаге насиља, расне и националне мржње. Неспособан да решење унутрашњих економско-политичких проблема тражи у преображају друштва, фашизам то решење види у расној и националној мржњи, негацији културних добара, у рату. Аутор захтева одлучно опредељење за мир, против фашизма и рата. И у чланку „Радништво и фашизам“, у истом броју, непотписани аутор дефинише фашизам као борбу капитала против радника, као „највећу опасност за светски мир“, позивајући на борбу против фашизма и за стварање јединственог фронта радничких маса. Иза овог написа свануо је стајао нено од комуниста. Лист је обавештавао јавност о борби књижевника за мир, против рата, наводећи пример Андрија Барбиса, који је организовао акцију за заштиту Абисиније, Парисног конгреса који је заузео одлучан став против рата и фашизма.⁵⁵

Антифашистичку позицију је изражавао и „Ужички глас“, чији је први број изашао у Ужицу 3. фебруара 1935. године. Лист се залагао за демократизацију друштвено-политичког живота, за слободу штампе, збора и договора. Иступајући у име народа, а не неке политичке странке, уредништво листа је у „Уводној речи“ у првом броју обећало да ће орган „служити општим и народним интересима“. У том циљу је, поред осветљавања месних прилика, посвећивао пажњу активности Удружене опозиције, као и покушајима Љотићевог „Збора“ да окупи што већи број присташа у Ужицу и ужичком крају (у бројевима од 28. јула, 4. августа и 22. септембра осветљени су зборови љотићеваца као заступника националсоцијализма и унитаризма). Лист је упознао јавност с одржаним Седмим конгресом Комунистичке интернационале. У броју од 25. августа био је објављен чланак „Седми конгрес Треће интернационале“, у коме је не само речено да је конгрес одржан, него је дата и оцена конгреса. Каже се да је Конгрес Комунистичке интернационале „стао на гледиште да је неминовна потреба времена и створене политичке ситуације у свету, да се стави у борбу против опасности светског империјалистичког рата и у борбу против фашизма“. Да је због тога неопходно „створити јединствен фронт против фашизма, а очувати међународни мир“. Кратко се осврће на говоре Георгија Димитрова и Вилхелма Пина. Од октобра све до краја 1935. године велику

пажњу лист посвећује догађајима у Абисинији, ставу Друштва народа према италијанском агресору. Тако се у чланку М. С. Јаблана, „Италијанско-абисински рат“, у броју од 8. децембра, оцењује карактер фашизма, његова повезаност са суштином капитализма и његова идеологија, која изазива ратнохушначко расположење и гура Италију у рат. Професор Св. Петровић, у чланку „Етиопија, да ли ћеш постати гробница италијанског фашизма?“, страствено се залаже за борбу, против фашизма. „Етиопија — пише он — сви поштени и правдољубиви људи — без обзира на боју, језик и веру — налазе се душом срцем и разумом уз тебе.“

У групу антифашистичких гласила у Србији спадао је и лист „Народни покрет“, који је у Чачку излазио од септембра 1935. године под редакцијом Драгомира Вилотијевића. На страницама листа осуђују се италијански и немачки агресори и потпаљивачи рата, фашизам се приказује као извор сукоба међу народима. У чланку „Против фашизма и рата“ објављеном у првом броју листа, 11. септембра, фашизам је приказан као „оружје крупних капиталиста и ратне индустрије“, што значи рат, непренидно ратно стање и сталну опасност рата, чији су пример Немачка и Италија. „И нашој земљи — пише аутор чланка — прети фашизам. И нама прети рат. Наш народ, који из дубине душе мрзи рат, мора са истом жестином презирати и фашизам.“⁵⁶ И други чачански лист, „Чачански глас“, 1935. године налазио се под утицајем комуниста. У његовој редакцији био је члан КПЈ др Драгиша Мишовић, који је утицао на антифашистичку и антиратну оријентацију листа.⁵⁷

У једном од јачих радничких центара Србије, Крагујевцу, комунисти су, јула 1935. године, покренули лист „Светлост“, чији је уредник био студент комуниста Љубиша Манојловић. Од средине јула 1935, у листу су сарађивали, као чланови редакције, комунисти и омладинци: Драги Миленковић, Драгојло Ђурић, Душан Дугалић, Миодрог Јовановић, а у уређивању листа су помагали уредници београдског „НИН“-а Јован Поповић, Света Поповић и Танасије Младеновић. Прено инструктора Понрајинског комитета КПЈ за Србију, Цвијетина Мијатовића, у Редакцију су стизала упутства за вођење акције за јединство и мобилизацију маса у Народни фронт.⁵⁸ Већ у другом броју листа, 6. јула, у чланку „Рат? . . .“ осуђују се сви ратови, а борба против рата „безусловно значи борбу против фашизма“. У чланку „1914—1918“, прештампаном из загребачког часописа „Преглед“, од 10. августа, говори се о страхотама првог светског рата, па се закључује: „Широне народне масе неће и не желе рат. Оне хоће свим својим силама подупирати сваку истинску и искрену акцију која иде за организацијом мира међу народима и устати против сваког оног коме је рат у интересу и ко га жели изазвати. У сложном народном фронту оне ће се одупрети свакој навали фашизма и борити се свим снагама против рата.“ Лист изражава велику забринутост због припрема фашистичких вођа за нови светски рат и истиче захтев за вођењем борбе за слободу и мир, сматрајући да мир „уједињује и унапређује најнапредније елементе у уједињени фронт против фашизма и рата“.⁵⁹ Истовремено, разобличавала се и империјалистичка освајачка политика јапанског и италијанског империјализма.⁶⁰

И у листу „Народни покрет“, који је 26. октобра 1935, у Крагујевцу, покренуо један од крагујевачких познатих демократских првака Драгољуб Милвановић „Бена“, који се истакао у борби против режима диктатуре и припадао левици у својој странци, заједно са др Иваном

Рибаром, Чедомиром Плећевићем. Одговорни уредник и остали сарадници залагали су се за потребу окупљања свих демократских снага ради борбе за демократију у земљи, против опасности од фашизма и рата. Већ у редакцијском чланку, који је представљао и програм листа, објављеном у првом броју, аутори су настојали да око листа окупе „све оне честите и поштене људе који се неће бојати никаквог притиска и терора и неће жалити жртве кад је у питању политичка слобода народа“. Читаоци су обавештавани о сукобима са профашистичким групацијама на народним зборовима, о односима унутар Удружене опозиције, о њеним ставовима. У листу су сарађивали Никола Ђоновић, Данило Миловановић, Б. Ивковић, Драгослав Смиљанић и други прогресивни интелектуалци. Он је писао о фашистичкој агресији у Абисинији и Јапану, борио се за одбрану демократије и мира. У том смислу је веома индикативан био редакцијски чланак „Боримо се за праву демократију“, у броју од 14. марта 1936. године. Између осталог, лист је упозоравао да свет живи „у знаку нервозног социјалног превирања“, да за њега опасност представља не комунистичка пропаганда него „фашистичка насртљивост и ратничка империјалистична тенденција“. После навођења примера о тој фашистичкој насртљивости у Абисинији и Кини, о гажењу међународних уговора од стране хитлеровске Немачке, аутор пише: „Фашизам, осећајући млатавост светске демократије, грози целом свету и гура народе у нов пожар, у нове страхоте“, које неће заобићи ни народе Југославије.

Разобличавајући агресивност фашизма, империјалистичке циљеве фашистичких држава и упозоравајући на опасност од новог светског рата, прогресивна штампа у Србији, са особитом пажњом, пратила је напоре међународне демократије, пре свега демократских антифашистичких снага у Француској, усмерене на стварање Народног фронта против рата и фашизма. Још 1934. године, у београдској „Политици“ били су објављивани чланци њеног дописника из Париза, М. Петровића, о отпору француских антифашиста покушајима крајње деснице да терором угуши раднички покрет и онемогући стварање Народног фронта.⁶¹

У 1935. години проблем народнофронтовске политике постаје један од најважнијих у дневној југословенској штампи, пре свега на страницама прогресивне штампе. О успесима Народног фронта у Француској обавештавао је „НИН“. У чланку „Успех антифашистичког Народног фронта у Француској“, Веселин Маслеша говори о демонстрацији петсто хиљада антифашиста у Паризу 14. јула 1935. године, као и у другим градовима Француске, подвлачи јединство радника свих праваца, сједињених у борби против фашистичке реакције. У чланку се каже да антифашистички Народни фронт обухвата у Француској око 50 масовних организација и представља снагу, која се „здружила око платформе одбране демократске слободе, за разоружање и растурање фашистичких лига, за организацију мира и једновремено прогресивног и контролисаног разоружања, за савез са сељаштвом, који треба да ужива плодове свог труда, за хлеб, мир и слободу“. Извлачећи поуке из те манифестације и акције Народног фронта у Француској, аутор чланка закључује да је његов успех и „најдрагоценија поука за раднички покрет у свету“.⁶² И београдска „Политика“ није могла да заобиђе успехе Народног фронта у Француској, оцењујући 14. јул 1935. године као организовани иступ у целој земљи у борби за демократске слободе, разоружање и растурање фашистичких организација, за мир и прогрес (на-

писи од 15. и 17. јула те године). У листу „Светлост“, од 13. јула 1935. године, пише се о припрема народнофронтовске манифестације у Паризу и подвлачи да радници воде најенергичнију борбу против фашизма и његових лажних; у броју од 20. јула лист саопштава о четрнаестојулским манифестацијама у Паризу и другим градовима Француске.

Лист „Народна воља“ обележио је успех Народног фронта у Француској на општинским изборима у новембру, позивао друге да се угледају на пример те земље као на пут којим „треба да иде демократија осталих земаља у борби против фашизма, који треба тући на самом почетку, док још није својом социјалном демагогијом и другим обманамата ухватио корена.“⁶³

Поред обележавања успеха Народног фронта у Француској, прогресивни листови су посебну пажњу посвећивали напорима на стварању Народног фронта у Југославији. О припремама и одржавању збора Удружене опозиције у Крагујевцу обавештава је скоро целонупна југословенска штампа, али је само у прогресивној штампи збор био најпотпуније приказан и означен као збор Народног фронта слободе. Крагујевачки лист „Светлост“, 10. августа, у јекну припрема збора, у којима су најактивније учествовали комунисти, објављује редакцијски чланак „За Народни фронт“. У њему се анализира политика грађанских опозиционих политичара и вођа Удружене опозиције, пледира за борбену линију њене активности, за „чврст и компактан Народни фронт“, одлучно иступа против цепања и разбијања прогресивних антифашистичких снага. Београдски „НИН“, у броју од 17. августа, обавештавао је јавност о циљевима Крагујевачког збора и изражавао наду да ће он бити манифестација „пуног израза народних политичких захтева у овом тренутку“. Збору се придаје општеноародни карактер и значај, а његов циљ се види у одређивању „линије борбе за грађанска права, за мир, против рата и фашизма“.⁶⁴ У броју од 25. августа, у чланку „Напред у Народни фронт слободе“, објашњавају се циљеви борбе КПЈ и свих напредних снага на стварању Народног фронта слободе, излаже се његов програм и позивају народне масе да се боре за његово остварење.

У чланку „Наш непријатељ се зове фашизам“ даје се критика фашистичке идеологије и политике и радничка класа се позива у јединствени фронт. „Овај фронт — каже се у чланку — треба да се укључи у фронт свију демократски расположених група, које треба да се у обиму народних снага супротставља надирању недемократских покрета, а у првом реду фашизму.“ Оцењујући збор Удружене опозиције, одржан у Крагујевцу 25. августа, коме је присуствовало око 40.000 сељана, радника и грађана из целе Шумадије, као збор Народног фронта, лист је, не само дао најпунију информацију о збору него је објавио све говоре, међу њима и говор радника, члана КПЈ, Савовића, који је изнео платформу Партије за стварање Народног фронта слободе, што нису учиниле друге новине, ни београдска „Политика“. Лист је објавио и писмо Иницијативног одбора за стварање Јединствене радничке партије упућено првацима Удружене опозиције, које су потписали комунисти Мирослав Пинтар и др Божидар Аџија из Загреба. У писму се поздравља збор и изрижава нада да ће ти прваци бити тумачи уверења „наших народних маса, да једино заједничким иступом и борбом јаног и моћног Народног фронта слободе, биће могуће сиршити и последње трзаје досадашњих противнародних и противдемократских режима“.⁶⁵

Крагујевачком збору је био посвећен и чланак књижевнина-публицисте Јована Поповића у београдском „НИН“-у од 31. августа 1935. године, уз оцену покрета грађанских опозиционих странака, удружених у тзв. удружењу опозицију, њихових зборова у Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији, на који су продрле конкретне пароле Народног фронта слободе и борбе против фашизма и рата, Јован Поповић пише да се и на Крагујевачком збору у срцу Шумадије, 25. августа чула реч радника-комуниста који је изнео у свом говору платформу Народног фронта Југославије, формулисану од руководства КПЈ.

Закључци VII конгреса Комунистичке интернационале и говор Георгија Димитрова дали су нов подстрек свим антифашистичким снагама у Југославији, на челу са КПЈ, за јачање борбе на стварању Народног фронта слободе и мира и за уједињење свих демократских и антифашистичких снага у акцијама за мир и против рата и фашизма. Комунистичка штампа је била на челу те борбе, најистрајније је разобличавала фашизам, његове ратне припреме, позивала је народ на отпор не само реакцији у међународним размерама него и на свргавање режима у Југославији, упозоравајући да тај режим, у спрези с другим империјалистичким државама, припрема рат против Совјетског Савеза, води земљу у ропство и зависност од фашистичких држава.⁶⁶ Посебну пажњу партијска штампа је посвећивала Народној фронту и његовом стварању у Југославији,⁶⁷ организовању помоћи шпанском народу и борби против мешања фашистичких држава у грађански рат у Шпанији.⁶⁸ Прогресивна штампа у Србији подржавала је ову борбу КПЈ, доприносила општој демократској и антифашистичкој акцији против опасности рата и фашизма у Европи и у својој земљи.

Утицај прогресивних представника у штампи у Србији огледао се и у новој оријентацији низа српских листова. Они су све гласније подржавали народнофронтоски покрет, критички оцењивали потезе фашистичких земаља и са све већом узнемиренешћу пратили догађаје у Европи и агресивну политику фашистичких земаља, Немачке и Италије.

Већ почетном марта 1936. године, светска јавност је била опет суочена с новим Хитлеровим атаком на мир у Европи и гажењем међународних уговора. Наиме, 7. марта, хитлеровска Немачка грубо је одбацила све обавезе из Версаљског уговора о демилитаризованој зони на Рајни, која је ушла у ту зону, наводећи и као повод ратификацију совјетско-француског пакта о узајамној помоћи. Немачка је искористила италијанско-албански спор, рачунајући да европске државе, заузете догађајима у Африци, неће реаговати на нарушавање демилитаризоване зоне. Упркос оштром реаговању Француске нису биле предузете никакве конкретне мере да се заустави грубо гажење међународних уговора. На тај нови потез фашистичке Немачке, „Српски књижевни гласник“ реаговао је чланком Јована Јовановића, који каже да је „Немачка постала војнички логор, а цео народ ратник. Немачки циљеви испуњавају све жене суседе, велике и мале, зебњом од сутрашњице: куда ће окренути тај народ који уче да је у рату живот а у миру гашење једног народа.“⁶⁹

Године 1936, и београдска „Политика“ активније је иступала против наоружавања и ратних циљева Немачке и Италије. У броју од 1. јануара 1936, у чланку Живојина Балугџића, „Демократија и фашизам у међународној политици“, 1935. година је означена као година „испуњена напорима великих и малих држава да се створе бране на једној страни надирању фашистичке Италије, а на другој противу Хитлерове

Немачке“, против нових империјалистичких тежњи, да је отпор тим државама „постао. . . израз жеља читавих народа, који у њима виде опасност за свој слободни развитак“. Аутор сматра да у 1936. годину Европа улази „демократски ојачана и решена да народне владе и слободе узме за основу свог целокупног уређења“. У броју од 11. марта, лист објављује чланак предводника београдске напредне студентске омладине, младог комунисте Иве—Лоле Рибара — „Омладина целог света хоће мир“, у коме описује рад и закључке Међународне конференције омладине за мир, одржане у Бриселу од 28. фебруара до 1. марта 1936. године.

Јануара 1936. године био је покренут лист за књижевност и друштвена питања „Преглед“, чији је власник и одговорни уредник био Михајло Т. Палигорић. Циљ листа је био да окупи све напредне интелектуалце спремне да почну да делују у антифашистичком правцу. У том смислу је у листу разобличавана фашистична идеологија програм и организационе основе фашистичног покрета, о чему сведочи редакцијски чланак „Фашизам — непријатељ човечанских права“, објављен у првом броју (25. јануар 1936. године). Те огадине у Београду изашао једини број часописа „1936“, у чијој Редакцији су били републиканац Љубомир Дунацац, комунисти Радован Зоговић и Иво—Лола Рибар, леви земљорадник студент Београдског универзитета Гојко Половина, близан комунистима. У том једином броју био је објављен чланак И. Л. Рибара, „Фашизам и култура“, у коме се осврће на појаву фашизма и износи закључак најистакнутијих културних радника да је фашизам „највећи непријатељ културе, најмонструознија запрека на путу напретка и живота“, да је судбина човечанства и културе „у овоме часу нераздвојно везана за борбу најширих народних слојева, без обзира на уже политично опредељење, борбу против фашизма, а за најпотпуније слободе и мир“. Аутор упозорава на деловање фашистичких и полуфашистичких група у Југославији и на потребу груписања свих напредних елемената у широки антифашистички покрет. Чланак се завршава речима: „За свакога ко је свестан себе и света у коме живи, нема колебања, његов је пут јасно одређен. Јер борба против фашизма, ма у ком се он облику јавио, на свима пољима, културном као и политичком, данас више није само политичко питање, већ морална дужност.“ И у чланку „Швајцарски народ против фашизма“ подвучено је да су широке народне масе повеле акцију за одбрану демократије и основних људских права, која је довела до збијања друштвених слојева којима је очување демократије данас животни интерес, у заједничке, народне фронтове против фашистичких фронтова.⁷⁰ Поводом књижевног сусрета 9. новембра 1936. године на Београдском универзитету, који су организовали комунисти из Судицења студената против туберкулозе, часопис је обавештавао о учесницима сусрета, међу којима су били: Густав Крклец, Александар Вучо, Душан Матић, Радован Зоговић, Јован Поповић, Милка Жицина и други, и закључио да је сусрет „доказао да се код нас с успехом ради на формирању напредног културног фронта који треба да око себе окупиле све конструктивне снаге друштва за одбрану културе, заштиту мисли, обезбеђење мира и извојевање демократских снага и слобода“; да је сусрет доказ да су честити културни радници спремни да се „у име културе боре против реакције. Ти људи треба да се активирају за борбу против фашизма“, да се сви књижевници, уметници и слободни мислиоци уједине у тој борби.⁷¹

У другој половини 1936. године почео је у Београду да излази месечни часопис за књижевност, науку и уметност и сва друштвена и културна питања, под насловом „Наша стварност“, који је излазио све до априла 1939. године. Уредник часописа био је Александар Вучо. Око редакције се окупљао низ писаца, чланова КПЈ, која је, преко свог представника Веселина Маслеше, вршила знатан утицај на оријентацију овог органа. Он је био изразито антифашистичног карактера. Томе је доприносила и чињеница што су на његовим страницама објављивани текстови Александра Вуча, Радована Зоговића, Веселина Маслеше, др Војислава Вучковића, Ђорђа Јовановића, Коче Поповића, Николе Петровића, чланова КПЈ, као и Јована Поповића, Милке Жичине, Велибора Глигорића, Јаше М. Продановића, Марка Ристића, Душана Матића, Оснара Давича, Владимира Дедијера, марксистички оријентисаних и блиских по погледима комунистима. Око часописа су биле окупљене најпрогресивније интелектуалне снаге Србије. Он је иступио против фашизма, за мир и демократију. Већ у првом броју часописа, у чланку Живојина Балугџића, „Борба за мир кроз модерну историју и данас“, поводом конгреса мира у Бриселу, даје се пресек пацифистичног покрета од XIX века до последњих дана. Аутор са горчином пише да су фашистичке владе „задале тежак ударац свима тежњама у правцу стварања искрене међународне сарадње“, да су „захуктале масе великим националистичким подвизима“, којима се правдају грдни издаци на војне потребе, повећавале опасност рата. Из тога извлачи закључак да више „не може бити речи о разоружању, већ само о што бржем отклањању те ратне опасности“ и да демократске земље треба да се уједине у чврсту заједницу, да узму на себе обавезу одбране мира.⁷²

У чланку „Фашизам и задругарство“ Веселин Маслеша иступа против распрострањене тезе о томе да фашизам представља режим средњег и уопште „ситног“ човека. Он доказује да је фашизам „најконзервативнији и најбезобзирнији“ режим финансијског капитала, и то потврђује примерима из књиге познатог теоретичара задругарства у Србији Михајла Аврамовића. Указавши на недостатке те књиге, Маслеша закључује да она „пружа драгоцени материјал о томе како фашизам иступа против организација малог човека и у чијем интересу то ради.“⁷³

Критику фашизма садржи и чланак Коче Поповића, „Улога фашизма у савременом друштвеном збивању“, посвећен разматрању књиге једног од руководилаца Компартије Велике Британије Р. Палм Дата „Фашизам и револуција“ (Парис, Е.С.Ј. 1936).⁷⁴

Октобра 1936. године, у Београду је почео да излази часопис „Жена данас“, као орган женског револуционарног покрета, који је водила КПЈ преко младих комунисткиња, пре свега студенткиња Београдског универзитета, а чија је садржина сведочила о антиратном и антифашистичном карактеру листа.⁷⁵ Часопис је био покренут по иницијативи КПЈ с намером да подиже политичку свест жена и подстиче их на борбу за њихова права, и да помаже у организовању те борбе. У Редакцији часописа и међу његовим најближим сарадницама биле су младе комунисткиње из Омладинске секције женског покрета (Митра Митровића, Милица Шувановић, Олга Алкалај, Боса Цветић, др Душица Стефановић, Наташа Јеремић), уреднице су биле Радмила Димитријевић, Олга Тимотијевић, Мира Вучковић, Љерка Бабић. Поред текстова посвећених борби жена за своја политична права, равноправност, социјални положај жена—радница, велина пажња је била посвећена учешћу

жена Југославије и других земаља у борби против рата и фашизма (у Кини, Шпанији), за демократију и мир. Већ у првом броју часописа објављен је интервју са председницом Лиге жена за мир и слободу Југославије, Д. Зечевић, о учешћу жена у борби за мир.⁷⁶ У броју од 2. децембра 1936. године, у чланку Аннице С. Милатовић, „Наш задатак“, разобличава се фашизам као бранилац капиталистичког поретка, противник културног напретка, као препрега међународној сарадњи. Задатак жена се види у борби против рата и фашизма, за демократију и социјалну правду.

Лист „Реч младих“ (први број је изашао 28. октобра 1936) под уредништвом Јована М. Јовановића, студента права, био је покренут с тежњом да омладину обавештава о потреби уједињења демократских снага за борбу против фашизма и рата и да постане орган антифашистичке омладине. У броју 2-3, од 21. новембра те године, у чланку „Борба за мир“, Др. М. Ђ. Поповић је дао критику фашизма као највеће опасности за мир и позвао је на борбу против њега, за организовано чување мира и демократије. Лист је иступао против антисемитизма и за подршку борбе шпанске омладине.

Режим, као и протагонисти и следбеници реакционарне унутрашње и спољне политике, искоришћавали су штампу, коју су и финансијски подржавали, па су подстицали појаву профашистичких и антикомунистичких листова, написа и посебних организација и друштава, помоћу којих су покушавали да зауставе ширење револуционарних идеја и утицај Комунистичке партије. Већ 1935. године, у Србији се јављају листови пристаха Димитрија Љотића и Светислава Хоџера, експонената фашистичке идеологије. Преко листова „Сељак“ (излазио у Малом Црнићу и Пожаревцу), „Нова Југославија“ и „Одаџбина“, Љотић и његози следбеници су нападали на револуционарни раднички покрет и комунистичку идеологију. Тоном 1935—1936. године појачана је борба владе и реакције против све већег утицаја радничког покрета и КПЈ у масе. У томе су предњачили листови у Београду: „Време“, „Акција југословенских родољуба“, „Југословенска мисао“, „Билтен Југословенског антимарксистичког комитета“, „Политична смотра“ и други.

Против реакционарне штампе у Србији и другим местима земље устали су, пре свега, они листови и часописи у којима је био јак утицај комуниста и марксистички оријентисаних представника културног и јавног живота.

Јасно изражен антифашистички карактер имали су листови „Народни покрет“ (покренут у Лесковцу 1. јуна 1936. године), као и „Наша реч“ у Ваљеву. У листу „Народни покрет“ у првом броју је био објављен чланак о фашистичкој агресији Италије у Абисинији и о јачању националсоцијалистичке Немачке. Чланак се завршавао речима да је за антифашистички фронт у Југославији важно имати у виду да „немачки нурјак са кунастим ореолом силази надомак Мариборске равнице“, тј. о непосредној опасности која Југославији прети од фашистичке Немачке.

У ваљевском листу „Наша реч“, на чије су писање утицали комунисти, у броју 2, од 1. августа 1936, пише о грозничавом наоружавању фашистичке Немачке, припремама немачке омладине за нову светску кланицу, а омладина Југославије и Србије позива се да без обзира на народност, расу, веру или политична убеђења, оствари „братско јединство у борби против рата“. У пожаревачком „Нашем листу“, у броју од 27. марта 1936, у чланку „Фашизам и култура“ истиче се да фа-

шизму, који доноси глад, присиљан ропски рад, још већу несигурност у будућности, треба супротставити јединствени антифашистички фронт. У часопису „Живот села“, који је покренут у Београду марта 1936. године (уредник је био добар познавалац задругарства у Србији и познати јавни радник Милан Комадинић, један од оснивача Савеза земљорадника у Србији и антифашиста по убеђењима), видну улогу играли су млади чланови земљорадничке левице, који су сарађивали са комунистима. Својом оријентацијом лист је доприносио бољем упознавању са социјалним положајем сељаштва, али његова поента била је на борби против фашизације села : упознавању јавности с напорима за уједињавање демократских снага у борби против реакције и фашизма. У броју од 8. октобра 1936, у чланку „Интернационала фашизма“, часопис „Живот села“, разобличава фашистичку идеологију национализма, спрегу реакционарних снага у Шпанији ради обарања демократског режима. Љотићев фашистички покрет у Србији. Захтева да се демократија, сложном и енергичном акцијом, супротстави међународном фашизму. У чланку „Мир међу народима и државама“ осврће се на два међународна конгреса за мир, у Женеви и Бриселу, који су показали „да је мир у опасности“, да та опасност долази из недемократских, фашистичких и реакционарних држава. Замера се демократији да не искоришћава све динамичке снаге народа, не показује довољно иницијативе у борби против опасности од рата и захтева енергичније прибирање свих демократских снага. Само у „груписању демократије у појединим земљама и у међународној политици, гаранција је за победу демократије“ — пише аутор. Фашистичким провокацијама лист супротставља фронт демократије и активну борбу за мир.⁷⁷ Истовремено лист оштро иступа против фашистичке идеологије у Југославији, упозорава на интересовање фашиста за село не би ли привукли сељаштво на страну реакције.⁷⁸

Пажњу прогресивне јавности и у Србији највише је заокупљала народнофронтовска политика француске владе и њен значај за борбу против фашизма и за нове друштвено-политичне и економско-социјалне односе. У вези с тим питањима, на страницама прогресивне и демократске штампе била је појачана борба за остварење општедемократског правца била је појачана борба за остварење општедемократских захтева и за унутрашњи државни преображај Југославије на основама равноправности и слободе свих народа и једнаких политичких права у границама државе, као и за разобличавање фашистичких организација у Југославији и њихове идеологије. У броју од 28. априла, „Политика“ обавештава јавност о Народном фронту у Француској, победи његових представника у парламенту, а 8. маја штампа чланак М. С. Петровића „Како је настао и како је победио француски „Народни фронт“. Проблемима Народног фронта у Француској посвећени су чланци у „Политици“ од 18. и 28. јуна.⁷⁹ Часопис „Живот села“ такође је обавештавао о победи Народног фронта у Француској.⁸⁰ У чланку „Нова Француска“ М. Комадинић, у броју 3, од 15. маја, оцењује историјску победу Народног фронта у Француској као победу левице над фашистичким фронтом и отварање перспективе „новог светлог хоризонта човечанства“. Цео тај број био је посвећен Француској и настојањима Народног фронта у тој земљи да се одбрани од фашизма. У броју од 25. јуна 1936. године, у редакцијском чланку „Фронт реакције“, Милан Комадинић анализира појаву и формирање фашистичких група и организација у Југославији, посебно Љотићевог „Збора“. Том разобличавању домаћег фашизма прикључио се и песник Раде Драинац са својим ча-

сописом, у коме је главну пажњу посветио акцијама фашистичких организација у Србији. У часопису „Сница актуелних догађаја“, који је покренут у Београду 1936. године, у чланку „Фашизам Богољуба Јевтића“,⁸¹ он разобличава делатност фашистичких организација у Србији и подршку коју им пружају владајући кругови. Између осталог, он пише: „Наш фашизам није се развијао оним правцем као у појединим западним земљама, у којима су фашистичку победу извојевали револуционарни социјалисти. Наши фашистички вођи нису дошли из народа“. Аутор сматра да Јевтић нема ослонаца у народу и да представља „тешну кочницу нормализацији нашег политичког живота“.⁸² Са не мање оштрине Драинац напада фашистички часопис „Политичка смотра“, чији је уредник Ђорђе Периф, био идеолог фашизма у Југославији, будући сарадник окупатора. Песник Раде Драинац, победу Народног фронта у Француској оцењује као спас од најезде фашизма и реакције.⁸³ У пожаревачком напредном листу „Наш лист“, од 15. маја 1936. године, у редакцијском чланку „Значај Народног фронта у Француској“, победа Народног фронта оцењује се као крупан догађаја за Европу и као доказ да удружене снаге народних слојева „увек могу не само да задрже навалу фашизма, но и да му зададу смртни ударац“ и да победа тог фронта у Француској „значи гаранцију да ће, поред Русије и Француске сачувати мир“. У часопису „Наша стварност“ кроз портрет Леона Блума, председника владе Народног фронта у Француској, приказује се историјат развоја Народног фронта у тој земљи, улога Блума и његова политичка активност, наводе се тешноће у настојању на остварењу програма Народног фронта у борби против деснице, и изражава се нада да ће Народни фронт „умети и имати снаге да се одржи на линији свог програма“.⁸⁴

И у часопису „Правна мисао“ био је објављен чланак Веселина Маслеше „Народни фронт и раније коалиционе владе“, у коме писац — комуниста анализира разлике у тактици народних фронтава и коалиционих традиционалних грађанских влада, и тактику унутар тих фронтава. Политику Народног фронта Маслеша карактерише као реакцију на фашизам. Основу тог фронта види у јединству радничке класе, а као циљ борбе одређује одржање демократије у борби против фашизма и деснице. Са марксистичких позиција разматра се буржоаска демократија и форма коалиционих влада, суштина и политички циљеви левице у радничком покрету.⁸⁵ У истом часопису др Никола Вучо, 1936. године, иступа са расправом „Победа демократије у Француској“, у којој анализира фазе у развоју Народног фронта у тој земљи, сарадњу политичких странака унутар Фронта, његову политику на различитим пољима економског и политичког живота Француске. Тој демократској форми политичког удруживања аутор супротставља фашистичке методе управљања, посебно наглашавајући агресивност фашизма, његову ратоборност и опасност по мир. На основу извршене анализе аутор закључује: „Победа Народног фронта на последњим изборима значи победу републике, демократских установа, политичке, грађанске и личне слободе над свим облицима аутократских олигархија и фашизма. Она значи нове путеве излаза из економске кризе и олакшања беде коју је криза створила. Она значи вољу да се обезбеди мир у Европи и свету, да се он заснује на праву, на поштовању међународних закона и уговора, на стварању солидарности свих народа. Она значи опште разорување.“⁸⁶

Проблем Шпаније и питање солидарности с борбом шпанског народа постали су нарочито актуелни на страницама штампе од почетка

грађанског рата у тој земљи, 17. јула 1936. године; посебно у вези с мешањем Немачке и Италије у тај рат и њихове оружане помоћи генералу Франку, који се побунио са својим јединицама против законите шпанске владе. Прогресивна јавност је веома добро схватила да се на бојиштима Шпаније води битка између демократије и фашизма, да се у Европи стварају два фронта: фронт демократије се бори против фронта фашизма и реакције, ту се решава судбина демократије уопште, па је одлучно устала у одбрану шпанског народа, у коме су биле изражене снаге демократије.

У 1936. години, Југословенска јавност и њена гласила, пре свега демократски листови и часописи, у којима су већ видну улогу играли комунисти-интелектуалци, као у редакцијама, тако и својим написима, били су ангажовани на организовању помоћи републиканској Шпанији, кроз солидарисање са борбом шпанског народа и објективним приназом грађанског рата у тој земљи.

Од средине 1936. године, београдска „Политика“ је често писала о догађајима у Шпанији, о побуни генерала Франка, развоју војних операција. У броју од 1. августа саопштавала је о борбама у Шпанији и учешћу италијанских војних авиона у тим борбама, о преношењу оружја побуњеницима; у броју од 23. августа писала је о успесима републиканске војске; 26. августа је донела чланак М. С. Петровића о Шпанији и њеном Народном фронту, а у броју од 27. септембра чланак истог аутора „Народни фронт у Француској и Шпанији“. И ваљевски лист „Наша реч“, у другом броју од 1. августа 1936, поводом почетна грађанског рата у Шпанији, писао је да су генерали, велепоседници и фашисти устали против владе Народног фронта, а 15. августа, у чланку „Хоће ли због Шпаније избити нови светски рат?“ аутор позива на јачање акције за мир.

У органу Уједињеног радничког синдикалног савеза Југославије, „Радничке новине“, током 1936. године у низу написа, испољава се антифашистички правац социјалистичког руводства УРС-ових синдиката под утицајем све јачег штрајкачког покрета и антифашистичког расположења радничке класе, као резултата појачаног рада КПЈ унутар реформистичких синдиката на уједињењу синдикалног покрета и његовом претварању у основу за стварање Народног фронта. Победу Народног фронта у Шпанији, на фебруарским изборима, лист оцењује као изјашњавање народа за демократију и против фашизма.⁸⁷ У броју од 7. августа писао је о нападу реакционарних снага на Шпанску Републику. Фашизам се карактерише као систем који носи рат, све проблеме решава физичком силом. Његов напад на Шпанију је доказ да се „све демократске снаге света морају безусловно здружити ради одбране противу ове страшне међународне опасности која је загрозила слободи и независности народа“. На страницама „Радничких новина“ објављене су и репортаже са војних бојишта у Шпанији.⁸⁸ У броју 6, 8. септембра, часопис „Живот села“ дао је преглед догађаја у Шпанији (победа Народног фронта на фебруарским изборима, побуна генерала Франка, грађански рат). У чланку се отворено говори о савезу генерала и феудалног племства са фашистима, чији је циљ срушити републику, одузети сељацима земљу, успоставити војно-фашистичну диктатуру, на челу са генералима. Напад генерала и фашиста на републику аутор квалификује не само као напад уперен против те републике него и као међународну заверу против демократије, која за фашизам представља огромну опасност.⁸⁹

Јула 1936. године, у Београду је био покренут лист „Одјек“, орган Демократске странке, у коме су најактивније учествовали лево оријентисани млађи чланови странке, а међу њима др Драгослав Смиљанић, Трипко Жугић, М. Јанићијевић, Милорад Јовановић и други. Лист је одмах скренуо на себе пажњу својом левичарском и антифашистичком оријентацијом. У броју од 23. јула био је објављен чланак „Сеосна омладина, демократија и фашизам“, у коме се разобличавају покушаји фашистичких вођа да своју снагу траже у снази сеосне омладине. У броју од 6. августа, у чланку „Догађаји у Шпанији“, говори се о томе да нова Шпанија „изазива страх у диктаторским и реакционарним земљама, у којима је фашизам угушио сва народна права“ и да иза Пиринеја „бије се једна очајна битка између фашизма и демократије“ па се закључује да ће упркос бесомучних реакционарних налета на шпанску демократију и помоћи из иностранства од фашистичких земаља, нова демократска Шпанија „изаћи као ослободилац“. У броју 7, од 13. августа, Иван Рибар објављује чланак „Победа демократије“, у коме позива на збијање свих демократских елемената ради уклањања последњих трагова фашизма и осигурања што скорије и потпуне победе праве народне демократије а тиме и лепше будућности народа. У истом броју се пише о крвавом братубилачком рату у Шпанији, који изазива нова страховања.

У „Одјеку“ од 20. августа, 10. септембра и 4. децембра 1936. године, посвећена је пажња догађајима у Шпанији и разобличавању фашизма. У броју од 20. августа, у чланку „Биланс владе г. Блума“, анализира се политика Народног фронта у Француској, у којој се, према речима аутора, „одлучно изграђује једна демократија која се не креће више у зачараном кругу лепих фраза, или стерилних акција. . .“, него се изграђује „нов демократски друштвени поредак“, демократија „рада, слободе и стварног једнаког права за све“.⁹⁰ У чланку „Сабирање демократије“ извлаче се поуке из борби у Шпанији и каже да судбина шпанских села одлучује о судбини целе Европе. Догађаји упућују на потребу сабирања снага и „солидарисање свих оних који бољитак очекују од слободне утакмице идеја“.⁹¹

Изрази солидарности са републиканском Шпанијом и борбом шпанског народа против фашизма нашли су место и у телеграму Народном фронту у Мадриду, који је потписало стотину интелектуалаца из целе Југославије 1936. године. „Пратећи — каже се у телеграму — са дивљењем херојску бробу шањолског народа против крвавог фашизма и за слободу и истинску демократију, потписани књижевници, јавни радници и интелектуалци поздрављају све протуфашистичке борце шањолског народног фронта, раднике и сељане и сиромашне грађане, у дубоком уверењу да ће велине жртве, које они подносе у овим историјским часовима, донијети новим покољењима слободу у слободној и демократској Шпанији и крај сваној фашистичкој и протународној контрареволуцији.“ Поред имена Антуна Аугустинчића, Мирослава Крлеже, Густава Крлеца, Стевана Галогане, Братна Крефта, Миле Клопича, Велибора Глигорића, Боре Продановића, Јована Поповића, ту су и потписи Бојана Ступице, Саве Северове, Нована Симића, Радована Зоговића, др Љубомира Живковића, др Драгољуба Јовановића, Јаше Продановића и других.⁹²

Антифашистичка усмереност прогресивне штампе, као и њена критика реакционарног унутрашњег и спољнополитичког курса Стојадиновићеве владе, изазвали су противмере органа власти ради сузбијања комунистичке пропаганде и пенетрације комуниста у јавна гласила. Пре-

ма извештају Централног пресбириа Министарског савета Краљевине Југославије, који се, између осталог, бавио и сузбијањем комунистичке пропаганде и контролом целокупне штампе, радија и филма, током 1936. године било је забрањено око 60 листова у земљи. Међу осталима у Србији су били забрањени „Чачански глас“ и „Нови глас“ у Чачку, „Наш лист“, у Понареву, „НИН“, „Народни покрет“, „Народне новине“, „Реч младих“ и „Крокодил“ у Београду, „Наша реч“ у Крушевцу, „Глас Ваљева“ у Ваљеву.³³ Истовремено, Централни пресбирио подржавао је анције реакционарних и профашистичких кругова, њихове новине и изложбе („Про Део“), одржавао је чврсте везе са Антимарксистичким комитетом, формираним почетком те године, обезбеђивао материјал за „Билтен југословенског антимарксистичког комитета“. Упркос свим тим мерама, у свом извештају о раду током 1936. године, Пресбирио је био принуђен да призна да те анције нису дале неког видног резултата и нису биле довољно ефикасне.³⁴

3. Прогресивна штампа у борби против опасности од новог империјалистичког рата 1937—1939. године и за одбрану земље

Политички догађаји у Европи и на Даленом истоку 1937—1938. године (мешање фашистичке Италије и Немачке у грађански рат у Шпанији и подршка генерала Франка, почетак јапанског оружаног освајања Кине, стварање осовине Берлин—Рим—Тонио, аншлус Аустрије, Минхенски споразум и непосредна опасност од окупације Чехословачке од Хитлерове Немачке) били су стално присутни проблеми у међународној и југословенској штампи. Са све већом забринутостју писало се не само о опасностима скорог избијања другог светског рата него, а то се односило пре свега на штампу КПЈ и штампу прогресивних делова југословенског друштва, и о опасности по независност народа Југославије и одлучно устајало за одбрану земље и спречавање окупације од стране фашистичких држава.

У фебруарском броју 1937. године централног органа КПЈ „Пролетер“ био је објављен проглас ЦК КПЈ „Против ратне опасности, против нападања фашистичке реакције! Удружимо све демократске снаге у борбену пучну фронту у Југославији!“. У њему су била истакнута два главна задатка: 1. борба против увлачења Југославије у сферу утицаја Хитлерове Немачке и 2. борба за слободан савез слободних и равноправних народа Југославије. У документу Хитлерова Немачка се сматра главним потпаљивачем рата и непријатељем који тежи томе да привредно и политички подјарми земље југоисточне Европе. Указује се на непосредну опасност за Југославију, чији властодршци желе да земљу претворе у привредног вазала Немачке и у оруђе њене политике. Опасност од фашизма се повезује са појачаном опасношћу од фашизма у самој Југославији. Партија је у прогласу позивала на уједињење народних снага свих народа Југославије у Народни фронт, који би обухватио и све демократске антифашистичке снаге.³⁵

Штампа КПЈ, пре свега централни орган Партије „Пролетер“, као и други листови КПЈ у земљи, са свом озбиљношћу је указивала на ту опасност и ангажовала се у окупљању свих прогресивних снага земље ради спречавања увлачења Југославије у орбиту фашистичких земаља; разобличавала режиме фашистичке Немачке и Италије као заклетог непријатеља слободе и независности народа и позивала све родољубиве

снаге на борбу за очување те слободе и независности. „Ми живимо — писало је у „Пролетеру“ — у доба грозничавог припремања рата за нову подјелу свијета. Главни потпаљивачи рата јесу фашистична Немачка и Италија. . . Њемачки империјализам, оличен данас у Хитлеру и талијански империјализам, оличен данас у Мусолинију, занлети су непријатељи народа Југославије и чепају прву прилику да их поробе и њихову земљу подијеле.“⁹⁶

У једином за 1937. годину двоброју теоријског часописа КПЈ, „Класној борби“ (бр. 1—2, јун 1937), било је објављено неколико чланана и материјала посвећених проблемима антифашистичке борбе, Народног фронта, борби шпанског народа против фашизма. У чланку „Продирање хитлеризма у Југославију“, секретар ЦК КПЈ Милан Горкић посветио је пажњу разоткривању идеолошког утицаја хитлеризма на немачке мањине у Југославији и на деловање низа прохитлеровских организација (нпр., „Збор“), његов утицај на спољну политику земље и повезаност политичких и привредних кругова с нацистима. Чланак се завршавао речима: „У борби против опасности која Југославији прети од Хитлерове Немачке треба ићи заједно са свима (речи „са свима“ су подвучене у тексту — Н. Ј.) који ту опасност увиђају и који хоће да јој се супроставе. У питању је опстанак Југославије као мале државе. Треба по сваку цену спречити да Југославија постане ланац у Хитлеровом систему у циљу припреме рата. Треба радити свим силама на томе, да Југославија постане активан фантор у табору, у fronti мира. То је животни интерес свих народа Југославије.“⁹⁷ У чланку „Проблеми и задаће Народне fronte у Југославији“ исти аутор разматра политички положај земље и његове специфичности, за које везује потребу остваривања Народног фронта. У вези с тим поставља низ задатана пред комунисте и присталице народнофронтоске политике у разним областима (понрајинама) земље, пре свега у Србији, Хрватској и Словенији. Комунистима у Србији, на пример, постављају се четири најважнија задатка: 1) Упућивање српског народа на то да „своју судбину узме у властите руке“, јер она зависи од „његове снаге, од његова покрета“. Подвлачи се да српски народ „не угњетава никога, а особито не хрватски, словеначки и остале народе. И једне, и друге, и треће угњетавају изроди србијанског народа“, па се изводи закључак да се „пред задаћама ослобођења не налази само хрватски народ него у извјесном смислу и народ у Србији“. 2) Уверавање српског народа да је „његова слобода нераздвојно повезана са успјехом ослободилачне борбе хрватског и осталих народа“, повезивање борбе српског и хрватског сељаштва против заједничког угњетача — београдских властодржаца, осујећивање утицаја режимлија и хегемониста који шире неповрење према хрватском ослободилачком покрету (изједначујући тај покрет с усташким фашистичким покретом Павелића и Перчеца), разјашњавање заједништва интереса и свим средствима практиковање непосредног додира и заједничких анција српског и хрватског сељаштва. 3) Остварење јединства српског радништва, тесно повезивање радничког покрета с сељацима и демократским покретом и ослобађање од сенташтва и сенташке праксе у односу на социјалисте. 4) Уверавање „свих демократских странака и елемената у то да је политика очекивања договора са „факторима одозго“ јалова и штетна.“⁹⁸

У чланку члана ЦК КПЈ Сретена Жујовића, „Угледајмо се на Француску Народниог фронта“, објашњавају се узроци победе Народниог

фронта у Француској, истиче се улога Комунистичке партије у његовом стварању, посебно у остваривању акционог јединства радничког покрета.⁹⁹ Чланак Лабуда Кусовца, „Чему нас учи борба Шпањолског народа“, посвећен је низу важнијих проблема из историје борбе шпанског народа против фашизма и повезивању искуства из те борбе за радничку класу и народе Југославије. Аутор на крају закључује: „Верујемо да поуке шпанске револуције неће бити узалудне за многе антифашисте у Југославији који још и данас виде спас од фашизма у компромису и маневрима или у некој неутралности. Не, спас од фашизма је, као што нам показује шпанско искуство, у чврстом савезу свих антифашистичких снага у народном фронту. То је гаранција за победу бораца демократије и слободе над фашизмом и његовим савезницима.“¹⁰⁰ Партија је позивала све народе Југославије у борбу против фашизма, за стварање Народног фронта,¹⁰¹ за успостављање дипломатских односа са СССР-ом — земљом која стоји на бранику мира.¹⁰² Почетком 1938. године, КПЈ се обратила народима Југославије прогласом „За мир, независност и слободу“, у коме их је позвала да се окупе против фашистичких освајача поводом аншлуса Аустрије од стране Хитлерове Немачке. „Немачки фашизам — пише у прогласу — постепено доследно спроводи свој паклени план да претвори све народе Средње и Југоисточне Европе у робове и топовско месо у свом коначном обрачуна са демократијом, а нарочито са њеном тврђавом, Совјетским Савезом.“ КПЈ је позивала у заједничку борбу све родољубе за одбрану мира, Југославије, независности народа, а против фашистичке окупације и за савез са Чехословачком, Француском и Совјетским Савезом.¹⁰³ У чланку „Народи Југославије неће бити Хитлерови ‘Раци’“, „Пролетер“ је иступио против претварања земље у економског и политичког вазала Хитлеровог фашизма.¹⁰⁴

Прогресивна јавност није се оглушавала о те позиве. Представници напредне интелигенције, током 1937—1938. године, издали су низ запажених антифашистичких књига, међу којима књиге Владимира Св. Симића, „Идеолошки фронтови“ (Београд, 1937), Михајла С. Петровића, дописника „Политике“, под насловом „Француска политика и владе Народног фронта“ (Београд, 1938), др Душана Недељковића, „Идеолошки сукоби демократије и фашизма“ (Скопље, 1938), др Драгољуба Јовановића, „Сељаци против фашизма“ (Београд, б. г.).

Посебну улогу у другој половини 30-тих година играла је штампа напредне студентске омладине Београдског универзитета, која је још почетком тридесетих година имала одлучујућу улогу у активизацији студената у борби за аутономију Универзитета, против реакционарне просветне политике, за демократизацију наставе. Својим акцијама студенти Београдског универзитета су алармирали јавност и приморавали друштво да се озбиљније бави решавањем актуелних проблема положаја студентске омладине. Они су ширили акције на омладину ван Универзитета. На Београдском универзитету почели су да се остварују споразуми и заједничке акције припадника различитих политичких праваца, који су се сливали у јединствен покрет Народних студената и Уједињене студентске омладине. Иницијатори и активни судионици и организатори тих акција били су млади комунисти и снојевци. И на пољу антифашистичке и антиратне борбе, студенти Београдског универзитета били су на челу свих акција. Студентска штампа, у чијем су уређивању и издавању главну улогу играли комунисти и снојевци, који су успели

да онепе око редакција листова све напредне снаге младих интелектуалаца, била је у првим редовима борбе против фашизма и рата, у првим редовима борбе за уједињавање свих напредних снага. Јачање омладинске прогресивне штампе и покрета студената Београдског универзитета за мир, против фашизма и рата, сведочили су о томе да фашизам није покрет младих, да омладина иступа против фашистичке идеологије и агресивне политике фашизма, за спасавање културе и демократије. Напредни студенти Београдског универзитета су у првим редовима бораца против домаћег фашизма, у акцијама за мир, за помоћ републиканској Шпанији. Њихови представници су активно учествовали у раду међународних студентских и омладинских конференција и конгреса за мир и против рата. Посебну улогу у томе играо је лист „Студент“, организација стручних удружења на Београдском универзитету.¹⁰⁵ Лист се залагао за јединство студентског покрета, за активно учешће целокупне омладине у свим акцијама за очување мира, против надирања фашизма и опасности рата. Најактивније су у њему учествовали комунисти и снојевци, који су му давали борбени наратер и преко њега објашњавали политику Партије. На страницама листа широко су разматрани проблеми омладине, не само у Југославији, него и у целом свету, њихова борба за мир и учешће на међународним омладинским и студентским конференцијама и на конгресима за мир и против рата.

У броју од 26. априла 1937. године објављен је чланак „Одбор студентских удружења за мир“, у коме је дат предлог мировних акција на Београдском универзитету, обавештава се о учешћу југословенске студентске делегације на Бриселској омладинској конференцији за мир, у фебруару, и на женевском Светском омладинском конгресу, септембра 1936. године.¹⁰⁶ Каже се да су ти међународни састанци подстакли организовање мировног покрета на Универзитету и формирање Одбора студентских удружења за мир, који обухвата 28 удружења студената.

У „Студенту“ од 6. јула 1937. године у чланку „Зашто смо за демократију“ излаже се становиште антифашистичке омладине у борби за мир и против рата. „Омладина, задојена демократским и антифашистичким духом — каже се у чланку — спремна је да се бори у одбрану свега најдрагоценијег добра мира, и свима снагама подржава покрет који је никао у Женеви.“ Пошто фашизам угрожава мир и тежи да уништи напредак и слободу, омладина не може остати неутрална и не сме препустити фашизму своју отаџбину. „Ми на својим заставама исписујемо борбу за демократију, борбу против фашистичног варварства.“ Битан услов борбе против фашизма и рата је „да се демократске и антифашистичке снаге омладине чврсто уједине са народом у борби, како у свакој појединој земљи тако и у целом свету!“ — поручивао је лист. У истом броју објављен је чланак Иље Еренбурга, „Пролеће у Шпанији“. Студенти Београдског универзитета су показали своју приврженост демократији и солидарност са борбом шпанског народа против фашизма и реакције својим учешћем у борбама на пољима Шпаније у редовима републиканске војске. У писму од 5. децембра 1937. године, које је послато са великог студентског збора борцима Југословенима у Шпанији, између осталог се каже: „Ваша и наша борба су део опште борбе против непријатеља свих народа, против ратних хушнача, против разбеснелог међународног фашизма, који покушава да угуши слободу јуначког шпанског народа“ и поручује да ће омладина истрајати у борби за народна и омладинска права, за слободу мисли и науке.¹⁰⁷ Своју

одлучност и спремност да бране мир и осуде реакционарну спољну политику владе, као и антифашистичка расположења, студенти Београдског универзитета су манифестовали приликом доласка у Београд председника Чехословачке Републике Едуарда Бенеша и министра иностраних послова Француске Ивона Делбоса, децембра 1937. године, као и приликом доласка министара иностраних послова фашистичке Италије и Немачке, марта и јуна исте године. Од почетка 1938. године, студенти Београдског универзитета, подржани од радничке омладине, појачавају своју борбу за мир и против фашизма. У писму друговима у Шпанији, почетком године, које је потписало 676 студената, у име омладине Београда, студенти су изјављивали да њихова срца куцају заједно са борцима за идеале мира, слободе и демократије.¹⁰⁸ На свечаној академији на Универзитету, посвећеној одбрани Чехословачке и мира, омладина је 7. јула 1938. године, изразила спремност да се бори за независност Чехословачке Републике. У њено име, Иво — Лола Рибар је изјавио: „Чехословачка Република, слобода и мир, имају код нас армије пријатеља. Овде у овој сали они већ имају први батаљон добровољаца.“¹⁰⁹ Ове речи су биле објављене у „Младости“, новопокренутој месечној ревији за омладинска питања и спорт. Уредник је био лекар (и родољуб) др Милутин Ивковић, познати спортски радник, а међу сарадницима листа налазили су се комунисти и представници напредне београдске интелигенције.¹¹⁰ Први број листа изашао је јуна 1938. године. У редакцијском чланку тог броја изнет је политички кредо листа: љубав према народу, његовим светлим традицијама, жеља да се служи народу, верност идеалима мира међу народима, слободи, култури, равноправности међу народима и солидарност свих младих. У броју за јул-август, председник Мировног одбора студената Београдског универзитета, Милован Матић, иступио на страницама ревије са чланком „Развитак и значај омладинског мировног покрета код нас“, секретар Савеза живежарских радника Михаил С. Богдановић, у свом одговору на анкету листа „Омладински проблеми и омладинске организације“, позива на борбу против потпаљивача рата, за мир и демократију. У чланку „Студенти у служби одбране земље“, студент-комунист Милош Минић, говорећи о опасности окупације Србије, подвлачи да су студенти Универзитета „спремни да са истом храброшћу као и они од пре двадесет година, ставе своје снаге, па и своје младе животе у одбрану независности своје данашње државе — Југославије“, да у миру и независности, заједно с народом, изграђује бољу, срећнију и културнију будућност земље.

Иво—Лола Рибар у програмском чланку „Јединство младе генерације у одбрани националне независности“, у истом броју „Младости“ указује на опасност која угрожава независност Југославије и на потребу њеног очувања, позивајући све младе на јединствене акције и изражавајући уверење да је омладина у стању да одбрани независност.

И у другим органима штампе напредни представници српске интелигенције су, током 1937. године, износили своја антифашистичка и антиратна расположења. У београдском часопису „Наша стварност“, научник Кирило Савић, у чланку „Можемо без рата“, писао је да се назире нови ратни пожар чије варнице прете да захвате и „кров наше сопствене куће“ и да ратна експлозија увуче у ратни вртлог и Југославију. Разматрајући узроне рата, научник закључује чланак уверењем да народи не желе да до њега дође.¹¹¹ Веселин Маслеша, у чланку „Реална политика“, залаже се за уједињење свих демократских снага у борби против фашизма.

„Фашизам није неминован — пише он — нити је социјално и историјски нужно условљен. Против њега се мора борити.“¹² У часопису су објављивани и текстови др Војислава Вучновића, Радована Зоговића, Јована Поповића, Велибора Глигорића, Живојина Балугџића, Владимира Дедијера, Иве—Лоле Рибара, научника Синише Станновића и других, о свим актуелним проблемима политике, економике и културе. Један број часописа је био посвећен Шпанији (број 9—10, септембар 1937). У том броју, у рубрици „Данашњица“, устаје се у одбрану шпанске културе, објављују се песме Гарсије Лорке, јавност се упознаје са сликаром Паблом Пикасом. Владимир Дедијер, у истом броју, даје преглед развоја ситуације на бојиштима Шпаније за годину дана. У следећем броју (11—12. новембра 1937) Јован Поповић упознаје читаоце с две књиге о Шпанији: Жача Ришара Блоха, „Шпанија“, и Иље Еренбурга, „Но пасаран!“ Због активне антиратне и антифашистичке садржине часописа, полиција га је забранила априла 1939. године и тиме осиромашила српску и југословенску демократску јавност за један борбени антифашистички орган.

И часопис „Жена данас“ 1937. и 1938. године наставио је с објављивањем борбених текстова антифашистичке и антиратне садржине. У броју 3, јануара 1937. године, у чланку Владимира Дедијера, „Репортажа из Шпаније“, описана је борба шпанских жена за демократију. У броју 4, марта исте године, доноси се извештај са скупштине женског покрета у Београду, на којој је председник Омладинске секције тог покрета, Митра Митровића, члан КПЈ, говорила о васпитању женске омладине и њеној борби против рата, упутивши апел женама да активно учествују у спречавању рата. У броју 8. новембра 1937, поводом годишњице примирја после првог светског рата, каже се: „Нов светски рат може да се разбуква сваног тренутка. Али он није неизбежан, није неминован.“ Жене се позивају на заједничку манифестацију 11. новембра да би изразиле своју вољу за миром, против „оних реакционарних снага које гурају човечанство у једно ново крвопролиће“. У броју 11-12, март-април 1938, часопис је обавештавао читаоце о прослави 8. марта у Београду, као и о предавању одржаном тога дана, у коме су се жене раднице позивале на борбу за мир и слободу. У броју 15, јула 1938. године, говори се о међународном конгресу жена за мир и против рата, одржаном у Марсељу; у броју 16, септембар-октобар исте године, објављен је чланак Милице Стојановић, „Чехословачка у судбоносним данима“. Упркос режиму, напредни интелектуалци у Београду, 5. децембра 1937. године, формирали су удружење научника, писаца и књижевника у циљу борбе против продирања фашистичке идеологије у културу и науку и ради одбране културе и слободе стваралаштва.¹³

У унутрашњости Србије видну улогу у онупљању прогресивних снага, у борби против рата и фашизма, играо је један нов лист, покренут 11. новембра 1937. године на иницијативу КПЈ у Нишу, другом граду у Србији по концентрацији индустријског пролетаријата. Лист је имао назив „Наш лист“. Његов уредник је био, близан комунистима, адвокатски приправник Предраг Вучновић, а лист је покренула група интелектуалаца. Растурао се не само у граду него и у околним местима, све до Тимочке крајине и Македоније. Изашло је свега пет бројева, после чега је био забрањен од власти. Већ у чланку „Једанаести новембар“, Вучновић је поводом годишњице примирја с Немачком писао да рат пламти свуда: у Јужној Америци, Абисинији, Кини, Шпанији, али да народи, масе ра-

ника и сељака, желе мир и да су против рата, уништавања и рушења, глади и умирања. Лист сматра да је дужност „сваког човека да учини све што може да до рата не дође“.¹¹¹ Други аутор писао је о односу омладине и друштва, о борби две идеологије у међународним догађајима: фашизма и демократије, о прикупљању фашистичних снага на једној страни и напредних демократских на другој. Фашизам се квалификује као систем немилосрдног убијања људи, жена и деце у Абисинији, Шпанији и Кини; као систем гажења културних теновина. Омладина устаје против тог система: против убијања, а залаже се за чување и даљи развитац културних вредности, за пуно слободу човека и против се експлоатацији народа и личности. Аутор позива на онупљање свих демократских снага у заједнички фронт против фашистичног непријатеља.¹¹² У чланку „Шта је фашизам“ даје се анализа фашистичног система владавине као велике опасности за радни народ свих земаља и износи се мишљење да не сме да буде пасивних посматрача борбе демократије са фашизмом.¹¹³ У чланку „После Шпаније“ указује се на то да ће на путу надирања фашизма прва бити Чехословачка, а затим Балкан.¹¹⁴ У чланку „Омладина се удружује против рата“, аутор, приказујући фашистичке владе као изазиваче рата, позива омладину на активну борбу против фашизма.¹¹⁵

И у „Чачанским новинама“ (покренутим у Чачку априла 1937), чланци и прегледи имали су антифашистички карактер. У Реданцији листа, студент-комунист Ратко Митровић спроводио је линију Партије. У текстовима листа разобличавао се фашизам, његова унутрашња и спољна политика, агресија у Шпанији и Кини. У броју 2, од 23. априла 1937. године, био је објављен чланак „Рат у Шпанији“, у коме се оцењује положај у тој земљи, говори се о постојању два фронта у Европи: фронта демократије, који стоје уз шпанску власт, и фашистичног фронта, на челу са генералом Франком. Замера се демократским државама да нису јединствене у свом ставу према Шпанији, да неке од њих поману Франка. И у чланку „Фашизам и рат“, објављеном у трећем броју, 3. априла, Шпанија се наводи као пример постојања демократског табора у Европи, јер уз Франка су све фашистичке диктаторске владе, које траже ратне авантуре. У чланку „Заједничка одбрана мира“, аутор карактерише политику фашистичних држава као тежњу за новом поделом света, уништењем малих народа, за шта су пример Абисинија и Шпанија. Упозорава и на то да фашистичке државе, посебно Немачка, „у свом политичком и економском продирању на југо-исток Европе, раде свима средствима на разбијању Мале Антанте и њеном одвајању од савезника“. Због антиратне и антифашистичке активности лист је крајем маја био забрањен после осмог броја.

Крагујевачки лист „Шумадијско јавно мњење“ указивао је на опасност од фашизма, који распирује мржњу, ниске нагоне, као и на то да су на његовој страни у борби против демократије све реакционарне снаге.¹¹⁶ Лист се залагао за одбрану мира и прогреса и позивао омладину да се придружи борби против фашизма и реакције. У чланку „Омладина у борби за мир. Зашто се поштена омладина бори у авангарди за мир“, на примерима борбе против фашизма у Абисинији, Шпанији и Кини — омладина се позива да се сврста у фронт антифашистичке борбе демократије против изазивача рата. Совјетски Савез је истанкут као предводник борбе против рата.¹¹⁷ Поводом доласка француског министра иностраних послова И. Делбоса у Југославију, лист је изражавао симпатије за демократску Француску. Објавио је и Денла-

рацију присталица напретка и мира са хиљаду потписа грађана, радника и сељака из Крагујевца и околних места, која је 8. децембра 1937. године била послана Београдском одбору светског омладинског конгреса у част доласна Делбоса.¹²¹

После аншлуса Аустрије, посебно након окупације Чехословачке, Комунистичка партија Југославије је, почетком 1939. године, наглашавала и упозоравала јавност на непосредну опасност од фашистичне инвазије на Југославију. У прогласу „За мир, независност и слободу“, чији је аутор био секретар ЦК КПЈ Јосип Броз Тито, а текст размотрен на седници ЦК КПЈ 12. марта, аншлус Аустрије је оцењен као гађење међународних уговора који су осигуравали независност те земље и изазивање рата у Европи. „Њемачки фашизам — стајало је у прогласу — постепено и досљедно проводи свој паклени план да претвори све народе Средње и Југоисточне Европе у своје робове и у топовско месо у свом коначном обрачуну с демократијом, а нарочито с њеном тврђавом Совјетским Савезом.“ Упозоравало се на то да се Хитлерове трупе већ налазе на границама Југославије, да је хитлеризам „занлети непријатељ слободе и независности народа Југославије“.¹²² Ти народи су позивани да устану у одбрану мира, своје независности и слободе. „Сви којима је драга слобода и демократија, сви они који воле своју земљу и свој народ, сви родољубиви грађани који неће да робују фашистичним освајачима, сви на окуп“ — позивала је Партија у том прогласу, залажући се за рушење Стојадиновићеве владе и за стварање владе народне слоге и одбране, у којој би биле заступљене све народне, демократске и родољубиве снаге, вољне да бране мир и опстанак Југославије, независност и слободу њеног народа.¹²³ Проглас је наишао на одобрење у целој земљи, посебно на снажан одзив у Србији, у којој је био растурен у пет хиљада примерака.¹²⁴ Истовремено с тим, Партија је упозоравала на пораст утицаја Хитлеровог фашизма у Југославији и на потребу јаче борбе против тог утицаја, о чему је у чланку „Ровање Хитлеровог фашизма у Југославији“ писао Јосип Броз Тито септембра 1938. године.¹²⁵ Као један од најважнијих задатака комуниста Партија је истакла борбу за одбрану независности земље, уз наглашавање потребе успостављања дипломатских односа са СССР-ом и јачање одбрамбене моћи Југославије ради супротстављања агресији.¹²⁶ КПЈ није престајала указивати на опасност од фашизма не само за народе своје земље него и за народе осталих балканских држава. О томе је у чланку „Фашистична опасност за балканске земље“, објављеном у органу Комунистичке интернационале часопису „Рундшау“ писао Јосип Броз Тито, износећи податке о економском продирању Хитлерове Немачке на Балкан, привредном и политичком притиску и зависности балканских држава од Немачке. Он је упозоравао на то да немачки фашизам „жели да подрије Југославију изнутра, користећи њене националне супротности“, помажући сепаратистично деловање хрватских фашиста и фашистичку организацију немачких националних мањина, и да покушава да продуби супротности између балканских држава како би олакшао остварење освајачких планова. „Данас нацистичка Њемачка непосредно угрожава независност и слободу балканских народа — писало је у чланку. — То народне масе виде врло добро. Њихова борба против настојања њемачког фашизма да успостави своју привредну и политичку хегемонију у југоисточној Европи појачава се из дана у дан.“¹²⁷ Поводом окупације Чехословачке од стране Хитлерове Немачке, ЦК КПЈ је издао летак

„Народи Југославије! Радници! Сељаци! Грађани!“ чији је аутор био Јосип Броз Тито. У летњу је осуђен Минхенски споразум као издајнички ант западних империјалиста, а народи Југославије се позивају да буду будни пред опасношћу која им прети, јер је Југославија сада на реду у походу немачких и италијанских фашиста на Исток и Југ. Сви народи Југославије, радници, омладина, све родољубиве и демократске снаге позивали су се на окупљање у братску слогу и споразум ради одбране независности земље.¹²⁸

У партијском органу „Пролетер“, маја 1939. године, био је објављен чланак Едварда Кардеља „Независност Југославије у опасности“, у коме се разобличава реакционарна спољна политика владе М. Стојадиновића и Цветковића. Одбрану земље Кардељ види у уједињењу свих мирољубивих снага, у слози народа свих области Југославије, у укључивању земље у систем колективне безбедности, у учвршћењу одбрамбеног савеза угрожених народа Балкана и Источне Европе и у њиховом савезу са Француском, Енглеском и Совјетским Савезом. Чланак се завршава речима: „Фашистички империјалисти треба да знају, да народи Југославије неће дати ни стопу своје земље и да је у тој борби раднична класа готова да поднесе сваку жртву.“¹²⁹

Када се рат у Европи већ разбуктао, Јосип Броз Тито у свом извештају Коминтерни, од 26. септембра 1939. године, писао је: „Рат непосредно пријети народима Југославије, без обзира на званично проглашену неутралност.“ Излажући становиште Партије, у погледу на рат и задатке комуниста у тим условима, па и могућност да се избегне увлачење земље у рат при одређеним условима (стварање режима који ће поштовати вољу најширих радничких и сељачких маса и бити способан да онемогући сваки понушај агената империјализма у земљи да је увуку у рат, који ће се ослањати на Совјетски Савез, успоставивши с њим односе и сарадњу и на тој основи обезбедити неутралност Југославије), Тито је писао да је задатак КПЈ да позове све раднике, сељане и друге трудбенике да захтевају од владе као „прву мјеру обезбеђења неутралности земље хитно успостављање односа са Совјетским Савезом“, зближење и сарадњу с том земљом, уједињење са омладинским, народним и другим организацијама у јединствени фронт, за зближење и пријатељство балканских народа у име мира на Балкану.¹³⁰

На позив КПЈ прогресивна штампа у Србији, посебно студентска и омладинска, појачала је захтеве за одбрану земље и заштиту њене независности. У часопису „Младост“, фебруара 1939. године, у чланку „На путу јединства“, Иво-Лола Рибар је писао: „Мир и слобода у свету, независност наше земље, а с њим и будућност наше генерације су угрожени! Окупимо своје снаге у одбрани оног што нам је свима заједничко, у одбрани наше будућности и живота!“ Позивао је младе да учврсте своје јединство у борби за мир и против рата.¹³¹ У последњем, септембарском броју часописа „Младост“ био је објављен низ чланака са антиратном садржином. У чланку „Млада генерација у борби противу рата“, Иво-Лола Рибар је разобличавао политику империјалистичких држава, које су својим немешањем и прећутном подршком мешања фашистичке Италије и Немачке у грађански рат у Шпанији допринеле паду Шпанске Републике и довеле до распарчавања Чехословачке, подстичући Хитлеру Немачку на освајачки поход против Совјетског Савеза. Рибар наговештава дуг и крвав рат и позива омладину да се бори за слободу и одбрану земље.¹³²

Уз овај антифашистички часопис у Београду је, марта 1939. године, био покренут и часопис за књижевност и културу, под насловом „Млада култура“¹³³ Оно његове Реданције били су окупљени најистакнутији представници младих интелектуалних снага, а међу њима чланови КПЈ: Цвијетин Мијатовић, Пуниша Перовић, Авдо Хумо, Марко Попара, Радован Зоговић, Јурица Рибар. Своје текстове у часопису су објављивали млади писци Михајло Лалић и Бранко Ћопић. Сем књижевних прилога (песама, приповедана, критичких осврта), у часопису су објављивани преводи текстова Максима Горког, Александра Пушкина, Ромена Ролана, Карела Чапена и прилози др Војислава Вучковића о руској класичној музици и њеном значају. Оцене међународне ситуације писао је Пуниша Перовић под псеудонимом П. Ранковић. У овим чланцима се раскривава ратоборност империјализма и расправља о разним видовима ратова.¹³⁴ И у часопису „Уметност и критика“, који је у Београду почео да излази маја 1939. године, на иницијативу прогресивних писаца (уредници часописа су били Велибор Глигорић и Радован Зоговић), објављивани су текстови познатих писаца, песнина и публициста: Јована Половића, Велибора Глигорића, Веселина Маслеше, Ели Финција, Радована Зоговића, и преводи текстова: Ернста Толера, Николаја Островског и бугарског научника др Тодоро Павлова¹³⁵.

Од краја 1938. и све до почетка другог светског рата 1. септембра 1939. године целокупна југословенска штампа, а, према томе, и штампа у Србији, посебну пажњу је посвећивала заплетима у Средњој Европи, у области Данцига, окончању грађанског рата у Шпанији итд. У коментарима о међународним односима у центру пажње су били аншлус Аустрије, Минхенски уговор и његове последице, окупација Чехословачке од фашистичке Немачке, заоштравање немачко-пољских односа, напори за поновним учвршћењем колективне безбедности и судбина балканских земаља, убрзане припреме западних земаља за евентуални рат, као и совјетско-немачки односи. Узнемиреност југословенске јавности, изазвана Минхенским уговором и његовим последицама, гашла је одраза на страницама штампе, у Србији, пре свега, у „Полиаиди“, као и у низу часописа („Српски књижевни гласник“, „Живот и рад“, „Напред“ и др).. Углавном је критика упућена европској дипломатији која је Хитлеру пружила могућност да крши обавезе и договоре и аншлусом Аустрије и окупацијом Чехословачке усмерила нацистичку Немачку на исток и југоисток. Тиме је настала непосредна опасност по независност малих држава, међу њима и Југославије. Коментаришући ситуацију у Европи, насталу после Минхенског споразума, Српски књижевни гласник“, у броју од 16. јануара 1936, писао је да је војничка и политичка ситуација у Европи „потпуно другачија“ него пре Минхена, јер је нарушена војна равнотежа, а Чехословачка према Немачкој сведена на „војничку импотенцију“. Сам Минхенски споразум оцењен је као отварање пута „за политичко, привредно и војничко прсдирање Немачке дунавском равницом према пољопривредним и рудним богатствима средње и југоисточне Европе“. Стратегија Немачке окарактерисана је као офанзива на Исток, коју је олакшала победа над Чехословачком.¹³⁶ Анализирајући узроне који су довели до Минхена и његове последице, Живојин Балугџић је у свом коментару у том часопису сматрао да је до њега довела политичка европске дипломатије, која од септембра 1938. године „своје поразе“ оправдава „неком сувише јаком жељом за одржавање мира“, видећи у Минхенском споразуму основу

„измирења и сарадње међу силама у Европи“ под условом да Немачкој „призна неограничено право да сређује односе у источном и југоисточном делу нашег континента“. Охрабрена таквим ставом, Немачка има за циљ развијање политичне и војне „подузимљивости према Истону“, тј. уништење сваке државе, која би се на границама Немачке с Француском, и у споразуму с њом, супротставила Хитлеровим тежњама, које „не могу спречити привремени споразуми и обавезе.“¹³⁷

Часопис „Живот и рад“, веран својој напредној оријентацији, у чланку Николе Радојевића, „Европа од Версаја до данас“, писао је да фашистична Немачка „није много губила у времену да збрише и версајски диктан“, увевши општу војну обавезу, градећи нову флоту, утарђујући границе, наоружавајући се, извршивши ремилитаризацију Рајнске области, и све то „захваљујући благонаклоности Енглеске“. Окупацију Аустрије марта 1938. године сматра „нариком у ланцу попуштања које је Енглеска, била решена да учини Немачкој“, а аншлус је учврстио позиције Немачке у Средњој Европи. Према аутору тог чланка, Немачка је у енглеским комбинацијама „требала да послужи као авангарда у рату против Совјета“, па се после Минхена и анексије Чешке појозо предузимају мере за колективну безбедност због директног угрожавања британских и француских интереса.¹³⁸

После Минхена и све до избјања рата, београдска „Политина“ углавном је преносила саопштења својих дописника из Лондона, Париза, Берлина и других европских градова о војним припрема за евентуални нови рат, Хитлерове и Мусолинијеве ратоборне изјаве, пратила развој односа између европских сила и Немачке, Совјетског Савеза и других земаља, без опширних својих коментара и оцена. После окупације Чехословачке дописник „Политике“ у Лондону П. Милојевић, у коментару „Енглеска и последњи догађаји у централној Европи“, у броју од 19. марта 1939, писао је да је енглеска јавност била неспремна на брисање Чехословачке, да је позивање на гаранције које су Енглеска и Француска обећале Чехословачкој, служило енглеској влади као највеће морално оправдање за жртве наметнуте Чехословачкој у Минхену. Критикујући понашање Енглеске и Француске, које су политиком смирења и заглађивања међународних супротности довеле до ликвидације Чехословачке, Милојевић је писао да је то значило пораз Чемберленове политике смиривања. „Енглеска политика дуго се заваравала надом да ће се Немачка задовољити залагајима који су јој пружали у једном делу Европе. Немаћкој је прећутно допуштена експанзија у Централној Европи, у притајеној жељи да јој се одврате погледи од њених бивших колонија“ — констатовоао је дописник листа, видећи у узбуђењу енглеске јавности пре свега угрожавање британске економске доминације у свету. Сем појединачних коментара, „Политина“ се углавном ограничила на преношење вести других агенција о пропасти Шпанске Републике и доласку на власт генерала Франка, није заузела неки одређен став у односу на закључење совјетско-немачког пакта о ненападању од 23. августа 1939. године, преносећи вести из других новина ван Југославије, посвећујући велику пажњу ратним припремама у свим европским земљама на случај рата.

За разлику од „Политике“, у часопису „Напред“ покренутом јула 1938. године (власник часописа је био професор Београдског универзитета др Михаило Илић, а уредник адвокат Љубомир Радовановић), од првог броја у сталној рубрици „Преглед међународне политике“ и у

другим рубринама, јасно се износио став Уредништва у свим најважнијим међународним догађајима. Већ је у броју од јула 1938. године писало да је исход рата у Шпанији још неизванстан, али да нервозу уноси уништење мирног становништва, бомбардовање енглеских бродова од стране побуњеничке артиљерије и лет немачких авиона над француском територијом. У трећем броју часописа, у августу 1938, писало је између осталог: „У Шпанији још се пролива крв поточима, руше читаве вароши, уништава вековна цивилизација шпанског народа“, а крај шпанске трагедије не може да се сагледа. Доносећи у броју 10, од 28. фебруара 1939, чланке о крају шпанског рата, часопис је оценио да су победи Франка допринеле подједнако „тоталитарне државе својом ефикасном помоћи“ и „демократске државе својом доктрином немешања“, и запитало се: „И док се овако, без демократије и политичких слобода, живе силе нашег народа, њихове културне снаге и могућности суше и копне, док се народ удаљује од државе, док нови нараштаји грађана све дубље тону у политички мрак, а појединац у њој губи свест о себи, својим правима и својим дужностима треба се запитати да ли ће нас велики догађаји, који очекују свет затаћи спремне, да ли ћемо под оваквим условима моћи да се одржимо као народ у великој културној и политичкој утакмици која предстоји свим народима.“¹³⁹ Менхенски споразум часопис је оценио као споразум четири силе „којим је углавном прихваћен немачки ултимативни меморандум о ликвидацији немачко-чехословачког спора, који је Европу увео у нову фазу, означивши изолацију Русије и поставивши проблем малих народа и њихове сарадње.“¹⁴⁰ Потписивање тог споразума значило је „жртвовање једног дела државне територије Чехословачке, као и жртвовање моралног и политичног утицаја од стране Енглеске и Француске“, што Европи није донело жељени мир.¹⁴¹ После окупације Чехословачке часопис је писао: „Сам начин на који је Чешко-Словачка збрисана и изгубила своју политичку независност и још више истицани разлози који су до новог стања довели, изазвали су оправдану забринутост код свих народа у Европи, могли они или не бити евентуалне жртве сличних поступака“, јер Немачка, позивајући се на своје потребе за „животним простором“, „може једног дана довести у питање основна права и других држава“.¹⁴² Совјетско-немачки пакт о ненападању, који је изазвао узбуђење у свим западно-европским земљама, незадовољство у Енглеској и Француској, јер су припреме за склапање тог пакта довеле до прекида војних преговора између СССР и ове две земље, у часопису „Напред“ је прокоментариран као жеља Совјетског Савеза да се отклони немачка и јапанска опасност због става западних великих сила,¹⁴³ мада је сматрано да тај споразум представља „руску загонетку“ и да је тешко проникнути „којим циљевима греди у суштини руска дипломатија“.¹⁴⁴

Орган радничких синдиката „Радничке новине“, тако 1938—1939, све више пажње посвећује међународним проблемима, посебно акцијама Социјалистичке интернационале и њених органа у борби за мир. Истовремено, та пажња није била усмерена на објашњавање међународних односа и проблема и упозоравања радничке класе на опасност од агресије и потребу уједињавања свих снага радничке класе на борбу против рата и фашизма, него на констатовање различитих догађаја и на кратке вести из стране штампе. Особиту наду лист је полагао у одбрамбену моћ европске демократије. У броју од 19. маја 1939, у прегледу акција за мир, писало је да је „теорија муњевитог напада“ у осно-

ви немачке ратне стратегије, која је „одлично функционисала у поседању Аустрије и Чешке“, „сада пресечена јаким утврђењима на границама“. Критикујући слабости принципа колективне безбедности, упозорава се на то да Балкан постаје тачка на којој се укрштају интереси светских сила и да демократске снаге показују спремност за учвршћењем мира. У члану „Наше јединство“, у броју од 26. маја 1939, сматра се да је са појавом фашизма створена нова ситуација која је рачистила пут на јединству радничког и синдикалног покрета. Поред обавештења о ситуацији у Шпанији и положају избеглица из те земље, писало се о ставовима француске и енглеске владе и Рузвелтовим покушајима да се учврсти мир и спречи рат. „Радничке новине“ су доста писале и о проблему Данцига, јапанској агресији у Кини, превирањима у вези с положајем Пољске. О совјетско-немачком пакту о ненападању није било никаквог коментара у листу, сем оцене да је значио „судбоносну одлуну“, чије ће последице бити огромне.¹⁵

Оно што је у овом тексту изнето, не исцрпљује све што се у штампи, пре свега прогресивно оријентисаној, у Србији током тридесетих година до избијања другог светског рата писало о проблемима фашизма и рата — ово је само покушај да се у главним цртама прикаже и осветли како је у штампи та проблематика третирана. Потребно је много напора и истраживачког рада да се свестрано осветли улога прогресивних органа штампе, њихово залагање за уједињавање свих прогресивних снага у борби против највећег зла — фашизма и његове агресије. Изнето у овом раду ипак даје на знање да се већ у условима диктатуре, а средином тридесетих година све гласније и организозаније, под утицајем развоја револуционарног радничког покрета, активног учешћа комуниста у јавним гласилима, покретања низа напредних легалних листова и часописа, у нашој штампи јављају све чешћи захтеви за активном борбом против унутрашње реакције и фашизма, како ван земље, тако и против њиховог утицаја на појаву и јачање прсфашистичких и фашистичких организација у земљи, против припрема новог светског клана и увлачења Југославије у рат. На страницама штампе, пре свега покретане од стране КПЈ и њених једномишљеника и присталица, као и демократски расположених интелектуалаца и јавних радника, проблеми разобличавања фашизма, његове идеологије и прансе, агресивности и гажења међународних уговора стално су присутни у том раздобљу. Антифашистички карактер напредне штампе у Србији изражавао се, пре свега, у подршци Народног фронта у Француској, Шпанији и Југославији, борбе шпанског народа против генерала Франка и његових помагача — немачког и италијанског фашизма, раскринкавању империјалистичких завојевачких похода јапанског империјализма у Кини, подршци мирољубивих залагања Совјетског Савеза у међународним организацијама. Поред тога, та штампа је активно учествовала у напорима за уједињавање свих демократских снага у самој земљи у борби против фашизма и његових протагониста у Југославији и Србији, на њеним страницама подвргнути су критички и разобличавању деловање и идеологија Љотићевог „Збора“, Хоџериних присталица, као и суштина фашистичке идеологије и њеног утицаја на омладину.

После аншлуса Аустрије, посебно после окупације Чехословачке и непосредне опасности која је запретила Југославији и њеним народима од фашистичке агресије, прогресивни, демократски расположени публицисти и новинари активно су се борили на страницама штампе за

уједињавање свих демократских снага у борби против рата и за јасну и отворену антифашистичку спољну политику.

Реагујући на све што се дешавало у свету и у Југославији, најбољи представници прогресивне интелигенције у Србији осуђивали су реакционарну политику југословенске владе и њено зближење са фашистичком Немачком. Они су се залагали за очување мира и сврставање Југославије у одбрамбени савез са демократским државама, за успостављање дипломатских односа са Совјетским Савезом, организовање отпора надирању фашистичних држава и угрожавању независности и слободе других народа и држава. У антифашистичкој и антиратној оријентацији штампе у Србији, велику улогу играли су марксистички писци — публицисти и новинари, међу којима су у већини били чланови КПЈ, као и млађи надар интелектуалаца израслих на Београдском универзитету у борби напредне студентне омладине против реакције и фашизма.

Активна антифашистичка и антиратна позиција прогресивне штампе допринела је развијању антифашистичног покрета српског и других народа Југославије пред судбоносне догађаје који су на испит ставили савест и политичка убеђења оних који су пред рат позивали на отпор фашизму и рату.

НАПОМЕНЕ

- ¹ „Пролетер“, бр. 20, јул 1931, стр. 107. (Пагинација страница се даје према пагинацији репринт издања „Пролетера“). Чл. „1. август“.
- ² Исто, бр. 23, фебруар 1932. „Доле са империјалистичким ратом у Кини! Живео Совјетски Савез! Живела Совјетска Кина!“ стр. 123-124.
- ³ Исто, „Нова припрема рата против СССР“ (бр. 23, фебруар 1932, с. 130-131); „1. мај 1931 — 1. мај 1932“ (бр. 24, април 1932, с. 133); „Излаз из ћорсокака у рату против Совјетског Савеза“ (бр. 24, април 1932, с. 137); „Великосрпска војно-фашистичка диктатура ужурбано припрема рат против Совјетског Савеза“ (бр. 26, септембар 1932, с. 146-147); „Припремање новог рата“ (бр. 1, јануар 1933, с. 174).
- ⁴ „Књижевник“, Загреб, бр. 3, травањ 1932, с. 159-160.
- ⁵ Конгрес је одржан 27-28. VIII 1932.
- ⁶ „Књижевни круг“, Смедерево, септембар-октобар 1932, с. 92.
- ⁷ „Наши интелектуалци конгресу против рата“.
- ⁸ „Политика“, 24. VIII 1932.
- ⁹ „Нова Европа“, књ. XXV, бр. 10, с. 481-484.
- ⁹ „Пролетер“: „Борите се против империјалистичког рата“ (бр. 2, фебруар 1933, с. 186-187); „Против империјалистичког рата и фашизма“ (бр. 8-9, август 1933, с. 249-250) и др. У броју 4-5 за јул 1934. године објављени су чланци „Ново коло револуција и ратова“ (део Извештаја ЦК КПЈ на IV земаљској конференцији КПЈ, чији је аутор био члан партијског руководства Милан Горкић), „Коме је рат у интересу“, „Империјалистички државници о ратној опасности“.
- ¹⁰ „Пролетер“, бр. 4, април 1933, с. 205.
- ¹¹ „Пролетер“, бр. 4, април 1933, с. 210. Чл. „Фашистичка провокација у Немачкој разобличена“.
- ¹² Исто, бр. 1, сижечањ 1934, с. 263.
- ¹³ О „Комунисту“ и другој илегалној штампи у Србији у том периоду види: др Милан Весовић, Илегална комунистичка штампа у Србији између два светска рата, (Саопштење на научном скупу „Јавност у учењу Светозара Марковића и данас“. Маркситички центар „Светозар Марковић“, Светозареви сусрети. Светозарево, 1982). Ђорђе О. Пиљевић, Штампа КПЈ у Србији у време диктатуре краља Александра 1929-1934. године. „Токови револуције“, Зборник историјских радова, XVIII, Београд, 1984.

- ¹⁴ „Радничке новине“. Чл. „Догађаји у Немачкој. Ко иде правим путем?“ (бр. 7, 10. II 1933); „Немачка трагедија“ (бр. 20, 12. V 1933); „За демократију“ (бр. 21, 19. V 1933). „Радничке новине“ су ишле тако далеко да су хитлеризам поистовећивале са методама комуниста, који су своје стреље такође уперили против демократије и њеног највећег браниоца — социјалне демократије. Објављујући на страницама листа различите одлуке Међународног синдикалног савеза, органа Амстердамске социјалистичке интернационале, реформисти су ћутали о акцијама Комунистичке интернационале, које су биле усмерене на уједињавање снага радничког покрета и успостављање сарадње и заједничке борбе свих радничких организација и синдиката против фашизма и рата. Чл. „Огледало догађаја у Немачкој“ (бр. 17, 21. IV 1933). У броју 17 од 21. IV 1933. објављена је Резолуција одбора Међународног синдикалног савеза „Борба фашизму“ примљена на седници тог одбора 9-11. априла у Цириху. У броју 23. од 2. VI 1933, под насловом „Већање и одлуке интернационала“, објављена су документа о потреби борбе против фашизма и рата Друге интернационале и Амстердамске синдикалне интернационале.
- ¹⁵ „Радничке новине“. Чл. „Нећемо више рата!“ (бр. 21, 19. V 1933).
- ¹⁶ Исто, Чл. др Живка Топаловића, „Око обнове политичког рада. Ми и комунисти“ (бр. 21, 26. V 1933); чл. „Стари и нови дух“ (бр. 24, 9. VI 1933).
- ¹⁷ „Српски књижевни гласник“, књ. XXXI, бр. 16, 16. III 1933, с. 470-471.
- ¹⁸ Исто, књ. XXXIX, бр. 1, 1. V 1933, с. 75.
- ¹⁹ „Српски књижевни гласник“, Београд, књ. XI, бр. 7, 1. XII 1933, с. 542. Исту мисао Ј. М. Јовановић изнео је у свом предавању за Лигу жена, (Архив Југославије, Збирка Јована Јовановића — Пижона, 80-44. (55-53).
- ²⁰ „Радничке новине“, бр. 47, 17. XI 1933), Чл. „Међународни разбијачи“.
- ²¹ Исто. Ред. чл. „Фашизам против Друштва народа“ (бр. 51, 15. XII 1933).
- ²² Исто, Чл. „Криза Друштва народа“ (бр. 53, 29. XII 1933).
- ²³ „Живот и рад“, књ. XIX, св. 117, 1. VII 1934.
- ²⁴ „Српски књижевни гласник“, књ. X[III], бр. 1, 1. IX 1934, с. 58-59.
- ²⁵ „Српски књижевни гласник“, књ. XX, 1. X 1934, с. 1154.
- ²⁶ Исто, књ. XLIII, бр. 3, 1. XI 1934, с. 332.
- ²⁷ Исто, књ. XLV, бр. 2, 15. V 1935, с. 152.
- ²⁸ „Стожер“. бр. 4-5, јануар-фебруар 1934, с. 155-157.
- ²⁹ Исто, бр. 9-10, октобар-новембар 1934, с. 305-306.
- ³⁰ „Наш лист“, Пожаревац, бр. 34, 22. VI 1934.
- ³¹ Исто, бр. 57, 30. XI 1934.
- ³² „Живот и рад“, књ. XIX, св. 117, 1. VII 1934.
- ³³ У бр. 9. „Идеја“, од 27. XII 1934, објављен је чланак М. Црњанског, „Марксистичка теза“, са критиком предавања др Војислава Вучковића на Коларчевом народном универзитету у Београду, његовог марксистичког метода у разматрању музичких дела; у бр. 11, од 17. I 1935, Црњански у чланку „Победа нације над марксизмом“ и Милован Поповић, будући председник Југословенског антимакистичког комитета, у чланку „Омладински комунизам“, грубо нападају КПЈ и њене присталице. У бр. 9, од 27. XII 1934, Светислав Стефановић у чланку „Нови национализам и корпоративни систем“ слави и хвали нацистичку Немачку. У чланку „Слабост наше одбране од марксизма“ Црњански понавља своје аргументе против марксистичке идеологије, бр. 14, од 16. II 1935.
- ³⁴ „Данас“, бр. 2, 1. II 1934, с. 220-226.
- ³⁵ Исто, бр. 4, 1. IV 1934.
- ³⁶ Исто, 2, 1. II 1934, с. 181.
- ³⁷ Исто, с. 222.
- ³⁸ У „Пролетеру“ су објављени чланци: „У помоћ херојским борбама у Шпанији“ (бр. 1, јануар 1935, с. 337); „1. август 1935“, „Против фашистичких ратних хушкача за мир и слободу“, (бр. 7-8, јул-август 1935, с. 391-392); „Пред разбојничким нападом на Абисињу“ (бр. 9, септембар 1935, стр. 412).
- ³⁹ „Пролетер“, „Борба за јединство и Народни фронт“ (бр. 7-8, јул-август 1935, с. 399).
- ⁴⁰ Исто, „VII конгрес Коминтерне“ (бр. 9, септембар 1935, с. 407-408); „Из завршног говора друга Георга Димитрова на VII конгресу Коминтерне 13. VIII 1935“ (исто, с. 408-441).

- ⁴¹ Веселин Маслеша, др Војислав Вучковић, Ђорђе Јовановић, Јован Подовић објављивали су текстове у часописима и новинама, који су излазили у другим местима земље ван Србије. Јован Поповић је сарађивао у месечном часопису за књижевност, науку и уметност „Савремени погледи“, који је излазио у Славонском Броду, у сарајевском часопису за књижевност и културу „Бразда“. У часопису „Савремени погледи“ Поповић је објавио чланке „Један лик на раскрсћу“ (бр. 5, мај 1935), „Улога књиге у друштву“ (бр. 6, јун-јул 1935) и др. У истом часопису објављивали су текстове и Ђорђе Јовановић, Радован Зоговић, Чедомир Миндеровић, Павле Бихаљи. У загревачком часопису „Књижевни савременик“ покренутог фебруара 1936. године др Војислав Вучковић објавио је чланак „Уметност колективне рецитације“ (бр. 1, фебруар 1936); Јован Поповић, чланак „Проблеми културе“ (бр. 6, јун 1936); Ђорђе Јовановић, „Фашизам на позорници“ (бр. 6, јун 1936).
- ⁴² „Јавност, стр. 233.
- ⁴³ Исто, бр. 15, 27. IV 1935, с. 355.
- ⁴⁴ Исто, стр. 692, 693.
- ⁴⁵ „НИН“, бр. 5, 6. IV 1935, „Јапански дампинг и Јапанска експанзија“.
- ⁴⁶ Исто, бр. 8, 27. IV 1935.
- ⁴⁷ Исто, бр. 17, 29. IV 1935.
- ⁴⁸ Исто, бр. 19, 6. VII 1935.
- ⁴⁹ „Правна мисао“, бр. 6, септембар 1935, с. 186.
- ⁵⁰ „Наш лист“, бр. 78, 30. VII 1935.
- ⁵¹ Патриотски омладински фронт, организација за борбу напредне студентске омладине. Деловала је у спрези са ОРНАС-ом (Организација националних студената) експозитуром и агентуром полиције на Београдском универзитету до распуштања, априла 1936. године.
- ⁵² „Наш лист“, бр. 80, 29. VIII 1935.
- ⁵³ Исто, бр. 86, 3. I 1935.
- ⁵⁴ „Наше доба“, „Успеси просветне политике III Рајха“, бр. 9, 9. X 1935; „Италијанско-абисински сукоб“, бр. 5-6-7, август 1935.
- ⁵⁵ У листу „Народна воља“ био је објављен извештај са књижевног већа у Београду, организованог 9. новембра 1935. године, у корист туберкулозних студената на Београдском универзитету. На тој вечери иступили су књижевници Густав Крклец, Јован Поповић, Радован Зоговић, Милка Жицина, Душан Матић, Никола Вучо и други. Извештај је носио поруке борбе за мир, културу и демократију. „Народна воља“, бр. 1, 30. XI 1935.
- ⁵⁶ „Народни покрет“, бр. 1, 11. X 1935, с. 2.
- ⁵⁷ Изашло свега 14 бројева „Чачанског гласа“, после чега је лист био забрањен од полиције.
- ⁵⁸ Катарина Рашић, Збор Народног фронта слободе у Крагујевцу 25. августа 1935. „Историја радничког покрета“, Зборник радова, бр. 5, Београд, 1968, с. 218-221. Изашло свега 12 бројева листа, полиција га је забранила.
- ⁵⁹ „Светлост“, бр. 8, 17. VIII 1935.
- ⁶⁰ „Светлост“, чл. „Продор јапанског империјализма у Кину“, бр. 1, 30. XI 1935. „Италијанско-абисински рат“, бр. 2, 7. XII 1935, „Спољна политика Италије данас“, бр. 3, 14. XII 1935.
- ⁶¹ „Политика“, 12, 17. VII 1934.
- ⁶² „НИН“, бр. 20, 20. VII 1935.
- ⁶³ „Народна воља“, 3, 14. XI 1935.
- ⁶⁴ У бр. 9, од 25. VIII 1935. „НИН“ је објавио чланак „Пре свега. Поводом крагујевачког збора Удружене опозиције“, са сличним садржајем и захтевима.
- ⁶⁵ „Светлост“, бр. 9, 25. VIII 1935.
- ⁶⁶ „Пролетер“, „Против шуровања са Хитлеровском Немачком“ (бр. 2-3, мај-јун 1936, с. 423-424); „Појачајмо борбу за мир!“ (исто, бр. 8, септембар 1936, с. 444-445); „Фашизам као легло реакције“ (исто, бр. 4-5, 1936, с. 439-440); „Први свјетски сабор за мир у Бриселу и народи Југославије“ (исто, бр. 7, октобар 1936, с. 455-456); „За победу над фашизмом“ (исто, бр. 8, новембар 1936, с. 463-464); „Угрожени народи Југославије“ (исто, бр. 9, децембар 1936, с. 476-477).

- ⁶⁷ „Пролетер“, „Угледајмо се у Француску!“, (бр. 4-5, јул-август 1936, с. 437); „Да живи сложна заједничка борба“, (бр. 2-3, мај-јун 1936, с. 421-422).
- ⁶⁸ „Пролетер“, „У помоћ шпањолској демократији!“, (бр. 4-5, јул-август 1936, с. 437); „Чему нас учи Шпанија“, „У помоћ шпањолском народу“, „Против блокаде Шпаније“, „Хитлер-убојица шпањолског народа“, (бр. 8, новембар 1936, с. 463-464, 466-467, 470-472, 472-473).
- ⁶⁹ „Српски књижевни гласник“, књ. ХVIV, бр. 8, 16. XII 1936, с. 627.
- ⁷⁰ „1936“, бр. 1, Београд 12. XII 1936, с. 4.
- ⁷¹ Исто.
- ⁷² „Наша стварност“, бр. 1, септембар-октобар 1936. с. 5-6.
- ⁷³ Исто, с. 115-117.
- ⁷⁴ Исто, с. 40-46,
- ⁷⁵ Часопис „Жена данас“ почео је излазити октобра 1936. године, после 29. броја, новембра 1940, био је забрањен; наставио је да излази у току народноослободилачког рата.
- ⁷⁶ „Жена данас“, бр. 1, октобар 1936, с. 6.
- ⁷⁷ „Живот села“, бр. 7, 8. X 1936, с. 10-11.
- ⁷⁸ Исто, бр. 1, 6. III 1936, с. 4-5, „Идеологија нашег нацијевског аграрца“; бр. 2, 11. IV 1936, чланци М. Комадинића „Збор и село“, „Фашизам и село“.
- ⁷⁹ У „Политици“ од 18. јуна разматра се економска и социјална политика Народног фронта у чланку Живојина Балугџића, „Почеци и значај Народног фронта у Француској“; у броју од 28. јуна исти аутор пише чланак „Основе међународне политике владе Народног фронта у Француској“.
- ⁸⁰ „Живот села“, чланак М. Комадинића, „Политичка ситуација“ (бр. 1, 6. III 1936. с. 3).
- ⁸¹ Председник југословенске владе од децембра 1934. до петомајских избора 1935. године, у диктаторским владама за време монархидиктатуре био је 1932-1934. године министар иностраних послова.
- ⁸² „Слика актуелних догађаја“, бр. 1, 2. IV 1936.
- ⁸³ Исто, бр. 5, 30. IV 1936.
- ⁸⁴ „Наш лист“, бр. 3-4, новембар-децембар 1936, с. 111-117.
- ⁸⁵ „Правна мисао“, бр. 7-8, јул-август 1936, с. 13-23.
- ⁸⁶ Исто, бр. 5-6, мај-јун 1936, с. 302. Оцени народнофронтоске политике у Француској и њеном значају за Југославију посвећена је и књига Милоша Требишца „Народни фронт у Француској“, Београд, 1936.
- ⁸⁷ „Радничке новине“, 21. II, 22. V, 12. VI 1936.
- ⁸⁸ „Право стање у Шпанији“ (28. VIII 1936); „Пред битком око Мадрида“ (25. IX 1936); „Битка око Мадрида“ (30. X 1936); „Цела Шпанија бојиште“ (13. XI 1936); „Под зидовима Мадрида“ (27. XI 1936); „Међународни раг у Шпанији“ (25. XII 1936).
- ⁸⁹ „Живот села“, чланак „Шпанија“, с. 3-4.
- ⁹⁰ „Одјек“, бр. 8.
- ⁹¹ Исто, бр. 11, 10. IX 1936.
- ⁹² Архив ЦК СКЈ, Фонд Коминтерне, 1936/397.
- ⁹³ „Извештај о раду у 1936. години“, б.м., б.г., стр. 26.
- ⁹⁴ Исто, стр. 34.
- ⁹⁵ „Пролетер“, бр. 2, фебруар 1937, с. 500-501. Текст прогласа је био усвојен крајем јануара 1936. и потврђен од Коминтерне.
- ⁹⁶ „Пролетер“, бр. 9, август 1937, с. 567.
- ⁹⁷ „Класна борба“, с. 1340.
- ⁹⁸ Исто, с. 1369-1372.
- ⁹⁹ Исто, с. 1380-1395.
- ¹⁰⁰ Исто, с. 1441-1442.
- ¹⁰¹ „Пролетер“, „За слогу народа српског и свих народа Југославије против фашизма“ (бр. 10, септембар 1937, с. 579-580); „Света алијанса фашистичких нападача“ (бр. 13, децембар 1937, с. 617); „Класна борба“: „Проблеми и задаће народне fronte у Југославији“ (бр. 1-2, 1937, с. 22-36); „Продирање хитлеризма у Југославију“ (бр. 1-2, 1937, с. 56-76).
- ¹⁰² „Пролетер“, чл. „Совјетска звезда — бранилац миру“, (бр. 12, децембар 1937, с. 600-601).
- ¹⁰³ Архив ЦК СКЈ, фонд ЦК КПЈ 1938/1.
- ¹⁰⁴ „Пролетер“, бр. 1-2, јануар-фебруар 1938, с. 62.

- ¹⁰⁵ Први број листа „Студент“, изашао је 15. III 1937, последњи 25. VI 1938, њега је наставио лист „Београдски студент“ (1. II - 20. VIII 1939); од 24. X 1939. лист излази под насловом „Наш студент“ до 6. XI 1940.
- ¹⁰⁶ На том конгресу одржаном 31. VIII — 6. IX 1936. као представник Акционог одбора стручних студентских удружења Београдског универзитета учествовао је Иво-Лола Рибар, који је са Милованом Матићем, Ђуром Нинчићем, Слободаном Комадинићем и Даринком Поповић био члан југословенске делегације.
- ¹⁰⁷ Мирољуб Васић, Међународна сарадња студената Београдског универзитета уочи Другог светског рата, Зборник радова о студентском ом адинском револуционарном покрету на Београдском универзитету, Београд, 1970, с. 203. Писмо је било објављено у Зборнику „Крв и живот за слободу“, Барцелона, 1938, с. 95.
- ¹⁰⁸ Мирољуб Васић, н. д., с. 202.
- ¹⁰⁹ „Младост“, Београд, бр. 2-3, јул-август 1938, с. 24-25.
- ¹¹⁰ Међу сарадницима листа поред Иве-Лоле Рибара били су истакнути београдски јавни радници и писци: Владимир Св. Симић, Стеван Јаковљевић, Нико Вартуловић, др Милош Савчић и други, руководиоци студентског напредног покрета Александар Видаковић, Владимир Дедијер, Милован Матић, Милош Милић, Оливер Милић, Авдо Хумо. Изашло је свега осам бројева часописа (први јуна 1938, последњи септембра 1939).
- ¹¹¹ „Наша стварност“, бр. 7-8, јул 1937, с. 14-20.
- ¹¹² Исто, бр. 9-10, септембар 1937, с. 47.
- ¹¹³ „Српски књижевни гласник“, књ. LIII, бр. 12, 16. I 1938, с. 142-143. Фашистички часопис „Билтен југословенског антимарксистичког комитета“, у броју од 10. XI 1937, означао је ово удружење као форум „потпуно у стилу народнофронтске акције“, а његове осниваче као „истакнуте левичаре, већином марксистички настројеним“ (бр. 7, с. 9).
- ¹¹⁴ „Наш лист“, Ниш, бр. 1, 12. XI 1937. Најактивнији сарадници су били: Живога Ђокић, Михајло Палигорић и др. Дописе су слали Јелка Редуловић из Алексинца, Љуба Нешић из Зајечара, Чедомир Миндеровић из Београда и други.
- ¹¹⁵ Исто.
- ¹¹⁶ Исто, бр. 2, 20. XI 1937.
- ¹¹⁷ Исто, бр. 3, 27. XI 1937.
- ¹¹⁸ Исто, бр. 4, 11. XII 1937.
- ¹¹⁹ „Шумадијско јавно мњење“, бр. 2, 28. III 1937; бр. 8, 31. VIII 1937. Чланак „Опасност фашизма“.
- ¹²⁰ „Шумадијско јавно мњење“, бр. 5, 22. V 1937.
- ¹²¹ Исто, бр. 13, 12. XII 1937.
- ¹²² Јосип Броз Тито, Сабрана дјела; књ. 4, Београд, 1977, с. 30.
- ¹²³ Исто, с. 31.
- ¹²⁴ Исто, с. 63. Писмо Ј. Б. Тита Г. Димитрову од 8. августа 1938.
- ¹²⁵ Исто, књ. 4, с. 120-121. Чланак је био објављен у „Rundschau“, бр. 49, 29. IX 1938, и у торонском листу „Слободна мисао“, 18. X 1938.
- ¹²⁶ Архив ЦК СКЈ, Фонд Коминтерне 1938/36. „Резолуција ЦК КПЈ од јануара 1939. године“.
- ¹²⁷ Јосип Броз Тито, Сабрана дјела, књ. 4, с. 157.
- ¹²⁸ Исто, с. 164-167. У свом извештају Коминтерни од средине септембра 1939. године Јосип Броз Тито је обавештавао и о раду Партије на одбрани земље. Тим поводом је истакао да је у време аншлуса Аустрије КПЈ „дала знак за узбуну, указујући на опасност која пријети народима Југославије“, а да је после окупације Чехословачке, марта 1939. године, упутила „позив свим народима и војсци Југославије да збију своје снаге за одбрану независности Југославије“ (исто, књ. 5, с. 8).
- ¹²⁹ „Пролетер“, бр. 1, мај 1939, с. 641-642.
- ¹³⁰ Јосип Броз Тито, Сабрана дјела, књ. 5, с. 21, 25-26.
- ¹³¹ „Младост“, бр. 5, фебруар 1939, с. 12-13.
- ¹³² Исто, бр. 8, септембар 1939, с. 3-5.
- ¹³³ Изашло свега осам бројева часописа: први 3. III 1939, последњи 8. VI 1940.
- ¹³⁴ „Млада култура“, бр. 6, јануар 1940, чланак „Империјализам“; бр. 7, април 1940, чланак „Још о неким особинама империјализма“; бр. 8, јануар 1940, чланак „Каквих има ратова“.

- ¹²⁵ Изашле четири свеске часописа: прва као двоброј 1, од 2. маја и последња као двоброј 4, од 4. новембра-децембра 1939.
- ¹²⁶ „Српски књижевни гласник“, књ. LVI, бр. 2, 16. I 1939, с. 149, 150, 153.
- ¹²⁷ Исто, књ. LVI, бр. 7, 1. IV 1939, с. 540, 546.
- ¹²⁸ „Живот и рад“, књ. XXVIII, св. 19. 21. април-јун 1939, с. 147, 148.
- ¹²⁹ „Напред“, бр. 3, август 1938, с. 9.
- ¹³⁰ Исто, бр. 5, 12. октобар 1938, с. 5. „После Минхена“.
- ¹³¹ Исто, бр. 6, 26. октобар 1938, с. 4-5.
- ¹³² Исто, бр. 13, Ускрс 1939, с. 6.
- ¹³³ У коментару „Русија и Немачка“ (бр. 22, 31. VIII 1939, с. 6), писало је да је Русија у кризи септембра 1938. године „остала потпуно усамљена. Чак је постојала за њу опасност да се, после Минхена, Немачка против ње окрене. У последње време, Русији је претила опасност и на Далеком истоку за случај да је дошло до закључења савеза између Немачке, Италије и Јапана, док опет, бар по вестима које су у штампи кружиле, није могла рачунати на помоћ Енглеске и Француске за случај напада од стране Јапана“.
- ¹³⁴ Исто, бр. 24, 30. септембар 1939, с. 6.
- ¹³⁵ „Радничке новине“, 25. VIII 1939.

Др Надежда Йованович

Прогрессивная печать Сербии в борьбе против войны и фашизма перед Второй мировой войной

Резюме

В статье рассматриваются проблемы роли и места передовой печати, органов, статей и обзоров, в которых рассматривались вопросы идейного и политического влияния немецкого и итальянского фашизма на развитие международных отношений, указывалось на опасность фашизма как пропагандиста самых мрачных и человеко-ненавистнических идей расизма, уничтожения малых народов, передовой культуры и науки, зачинщика новой мировой войны. На примере ряда газет и статей в них, а так же журналов, выходивших в Сербии в тридцатые годы, а прежде всего органов печати, появлявшихся по инициативе Коммунистической партии Югославии или при участии ее членов в работе редакций и в качестве авторов статей и обзоров, автор стремился показать влияние КПЮ на усиление антифашистской и антивоенной позиции прогрессивной печати и ее роль в идейно-политическом разоблачении идеологии фашизма и в развитии движения широких народных масс против наступления фашизма и развязывания Второй мировой войны.